

2.12. ЗАПОВІДНА МЕРЕЖА

2.12.1. Функціонально-просторовий аналіз та періодизація формування і розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду

2.12.1.1. Зародження природно-заповідної справи

Території та об'єкти природно-заповідного фонду у будь-якому регіоні виконують ряд важливих соціально-екологічних функцій. Вони забезпечують збереження гено- та ценофондів, є ядрами екологічного каркасу, своєрідними „барометрами” природних систем, використовуються у рекреаційних, наукових, просвітницьких та культурних цілях. У розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду можна виділити ряд періодів, що різняться за масштабами, темпами росту заповідних об'єктів та їх функціональними завданнями.

Так, в період 60-их – початку 70-их років ХХ століття відбулось відродження заповідних територій за рахунок створення пам'яток природи, які у подальшому стануть прообразами інших категорій заповідання.

Період другої половини 70-их та 80-их років ХХ століття характеризувався кількісним зростанням функціональних категорій природозаповідання, формуванням вузлових структурних елементів природно-заповідної мережі.

Період з 1990 року до наших днів знаменує собою перехід до формування цілісної, функціонально-завершеної, соціально спрямованої мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, яка складатиме основу перспективної регіональної екомережі.

Перші природно-заповідні об'єкти на теренах Тернопільського воєводства були створені наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. З ініціативи графа Володимира Дзе-душицького у 1886 році на його землях в околиці с. Пеняки у долині р. Серет взята під охорону лісова ділянка площею 22,4 га елітних букових деревостанів. Ботанічний резерват названий “Пам'ятка Пеняцька” і створений з метою збереження “букового лісу на всі часи” для наукових досліджень, охорони місць гніздування рідкісного птаха – орлана білохвоста (*Szafer, 1912; Борейко, 2002*).

У 1908 році відомий польський ботанік Владислав Шафер піднімає питання серед науковців про необхідність охорони природних об'єктів Медобор. У 1910 році поблизу с. Вікно з ініціативи землевласника Владислава Федоровича створюються перші степові резервати на скелях “Любомля” і “Гостра”, які сьогодні є окрасою природного заповідника “Медобори”.

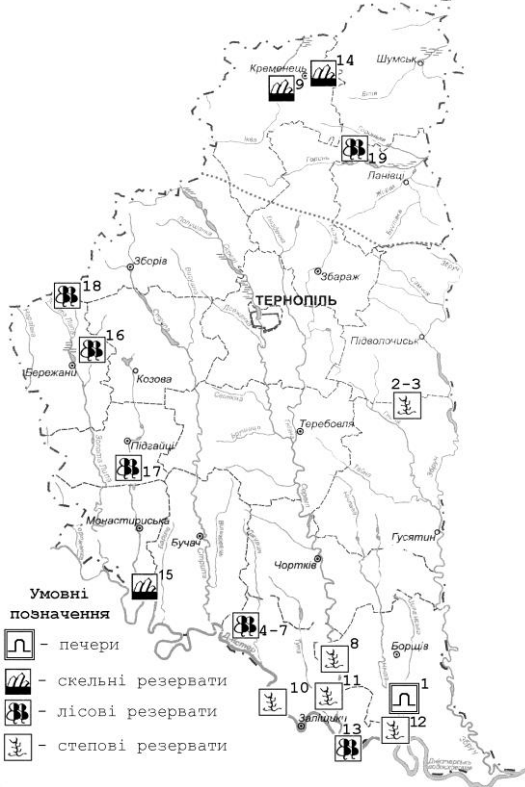
В цей період проблемами природозаповідання займалися: Державна рада з охорони природи Польщі, Комітет охорони природи у Львові, Польська ліга охорони природи, краєзнавчі і природничо-наукові товариства, відділ резерватів інституту досліджень державних лісів, а з 1930 року – комісія з охорони природи державного геологічного інституту (*Борейко, 2002*).

З середини 20-х років ХХ ст. заповіданням природних об'єктів в Галичині починають займатися і західноукраїнські вчені *О. Мріць, В. Левицький, А. Мельник, М. Мельник, Б. Лучаковський, В. Бригідер*, які створюють заповідні території і об'єкти на землях греко-католицької церкви під патронатом митрополита А. Шептицького.

У 1933 році з ініціативи тернопільських школярів і ботаніка *П. Контни* було розглянуто питання про створення першого шкільного заказника біля сіл Киданці і Стрийка теперішнього Збарзького району.

У 1937 році греко-католицькою церквою прийнято рішення про охорону старих дерев на території церков. В архівах церкви зберігається близько 50 повідомлень від священників про збереження старих дерев (*Борейко, 2002*).

У межах території сучасної Тернопільської області станом на 1939 рік було створено 19 заповідних об'єктів, серед яких 6 степових резерватів, 9 лісових резерватів, 3 скельних резервати та печера “Кривче Гірська” (рис. 2.72).

1. Печера “Кривче Гірська”.
2. Степовий резерват “Лобомля” біля Вікна (5 га).
3. Степовий резерват “Гостра скеля” біля Вікна (10 га).
4. Лісовий резерват в Шутроминцях №1.
5. Лісовий резерват в Шутроминцях №2.
6. Лісовий резерват в Шутроминцях №3.
7. Лісовий резерват в Шутроминцях №4.
8. Степовий резерват в Олексинцях під Борщовом.
9. Скельний резерват на околиці Кременця в районі вул. Княжої.
10. Лісостеповий резерват “Жижава” (1 га).
11. Степовий резерват в Обіжеві під Заліщиками.
12. Степовий резерват “Колодрібка” під Заліщиками.
13. Лісовий резерват “Глоди” над Дністром.
14. Скельний резерват гори Бони під Кременцем.
15. Скельний резерват Замкова гора під Корцем.
16. Лісовий резерват в лісництві Шибалин (3 га).
17. Лісовий резерват в лісництві Вербів Березанського району (6,9 га).
18. Лісовий резерват в лісництві Урмань.
19. Лісовий резерват “Братерщина” в Борщівці Кременецького повіту (10,2 га) для охорони букового лісу (тепер Лановецький район).

Рис. 2.72. Заповідні резервати в межах сучасної Тернопільської області (станом на 1.01.1939 р.)

Крім цього, ще 32 об'єкти запропоновано для заповідання, вони переважно приурочені до Дністровської долини (в тому числі 13 дністровських стінок, запропонованих для заповідання польським геоботаніком В. Гаєвським). У цей перелік необхідно включити пам'ятки природи (дерева, алеї, парки, валуни, водоспади), яких тільки у 1935 році в Тернопільському воєводстві було взято під охорону тринадцять (*Gajewski, 1931; Борейко, 2002*).

З 1940 по 1960 роки відбувся занепад заповідної справи не тільки у Тернопільській області, але й в усій Україні. Більшість заповідних об'єктів особливо постраждали у воєнні та повоєнні роки, а деякі із них взагалі перестали існувати (вирубаний буковий ліс у лісовому резерваті “Пам'ятка Пеняцька”, ліквідовані заповідні об'єкти „Урочище Глоди”, лісові резервати „Галілея” та Шутроминський, Золотопотіцька

бучина) (Борейко, 2002). У цей час відбувалось тільки відкриття мисливських заказників, яких станом на 1950 рік в Україні нараховувалось 161.

На початку 50-х років ХХ ст. ставиться питання про більш широке використання заповідників в господарських цілях. Влітку 1957 року спеціальною групою з охорони природи Академії наук СРСР підготовлений спеціальний план географічної мережі заповідників, згідно з яким в Україні планувалось створити близько 50 заповідників, у їх числі два в межах Тернопільської області – “Кременецькі гори” і “Степ Панталіха”.

Після прийняття у 1958 році Президією Академії наук УРСР Постанови про раціональну мережу заповідників України, вченими Кременецького педагогічного інституту поставлено питання про створення заповідника в Медоборах.

Поява закону “Про охорону природи” Української РСР (1960 р.) активізувала природоохоронну діяльність. Під охорону взято 76 старовинних парків, чотири із яких в межах Тернопільської області (Раївський, Вишнівецький, Скала-Подільський та Більче-Золотецький). У 1963 році Радою Міністрів УРСР затверджений список пам’яток природи республіканського значення, до якого увійшла пам’ятка природи “Кременецькі гори”.

2.12.1.2. Формування основ природно-заповідного фонду в період 60-70-х років ХХ ст.

Розбудова територій та об’єктів заповідного фонду Тернопільської області активізувалася у другій половині ХХ ст. з відродженням чотирьох заповідних об’єктів: Раївського (площею 19,5 га), Вишнівецького (8,0), Більче-Золотецького (11,0) і Скала-Подільського (26,0) старовинних парків, які отримали статус пам’яток природи республіканського значення.

Особливістю даного періоду є взяття під охорону найбільш цінних природних комплексів у межах Медобор, Кременецьких гір, долини Дністра, лісових, степових, наскельних, болотних угруповань. За 1967-1972 рр. кількість заповідних об’єктів в області збільшилась у 6 разів, що свідчило про наявність вагомого природоохоронного потенціалу і оперативну діяльність місцевих органів влади (табл. 2.77, рис. 2.73). Загальна площа заповідних об’єктів у 1973 році складала 13366,5 га.

У функціональному відношенні до 1972 року існувало три основні категорії заповідання – заказники, пам’ятки природи і заповідні парки. Основні заповідні площі знаходились в межах заказників (близько 90 %).

Із 190 заповідних об’єктів 13 мали статус республіканського значення, 177 – місцевого значення. У функціональній структурі природозаповідання 118 одиниць складала ботанічні заповідні об’єкти, 27 – геологічні, 23 – комплексні, 17 – гідрологічні, 3 – палеонтологічні, 2 – зоологічні (*Ресстр заповідних...*). У територіальному відношенні найбільше заповідних об’єктів було зосереджено у Борщівському (43), Заліщицькому (26), Гусятинському (17), Бережанському (16), Шумському (15), Кременецькому (13), Чортківському (13) і Монастириському (11) районах. В решти районах кількість заповідних об’єктів становила від одного до десяти, винятком був Козівський район, в якому не було створено жодного заповідного об’єкту (рис. 2.79).

Аналіз площ зайнятих під природоохоронними об’єктами станом на 1972 рік показав, що 94 % усіх заповідних площ зосереджено у чотирьох адміністративних районах – Гусятинському, Заліщицькому, Чортківському та Кременецькому. Най-

більшу площу заповідні об'єкти займали в Гусятинському районі (64 % від загальної заповідної площі).

Таблиця 2.79

Розподіл пам'яток природи Тернопільської області за адміністративними районами (станом на 1.01.1972)

№ з/п	Райони	Категорії пам'яток природи						Разом
		комплексні	ботанічні	геологічні	гідрологічні	зоологічні	палеонто-логічні	
1	Бережанський	-	16	-	-	-	-	16
2	Борщівський	2	21	13	6	1	-	43
3	Бучацький	5	2	-	-	-	-	7
4	Гусятинський	5	7	1	4	-	-	17
5	Заліщицький	2	19	4	1	-	-	26
6	Збаразький	4	4	-	-	-	1	9
7	Зборівський	-	3	-	1	-	-	4
8	Козівський	-	-	-	-	-	-	-
9	Кременецький	1	8	4	-	-	-	13
10	Лановецький	-	3	-	-	-	-	3
11	Монастирський	-	11	-	-	-	-	11
12	Підволочиський	-	2	-	-	-	-	2
13	Теребовлянський	-	3	-	3	-	-	6
14	Тернопільський	-	1	-	1	1	-	3
15	м. Тернопіль	-	1	-	1	-	-	2
16	Чортківський	-	6	5	-	-	2	13
17	Шумський	4	11	-	-	-	-	15
	Разом	23	118	27	17	2	3	190

* за матеріалами Держуправління екології та природних ресурсів у Тернопільській області

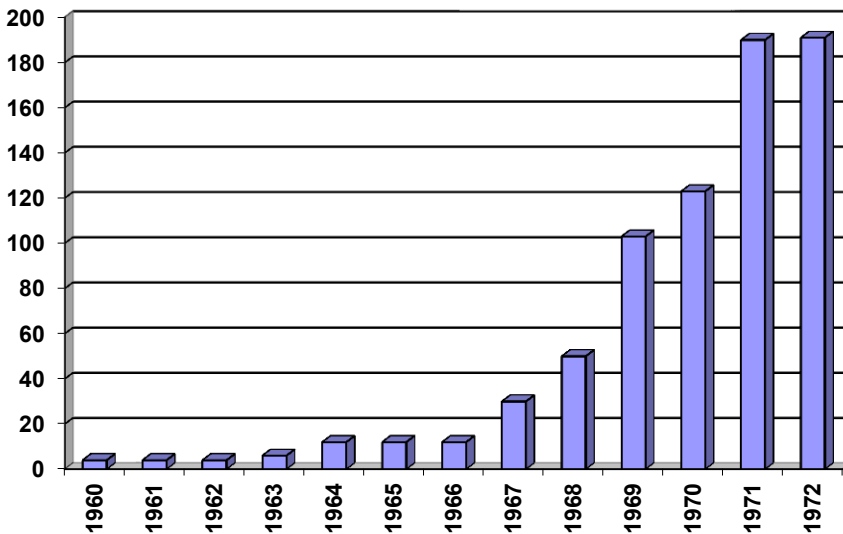

Рис. 2.73. Динаміка росту кількості природно-заповідних об'єктів в період 1960-1972 років

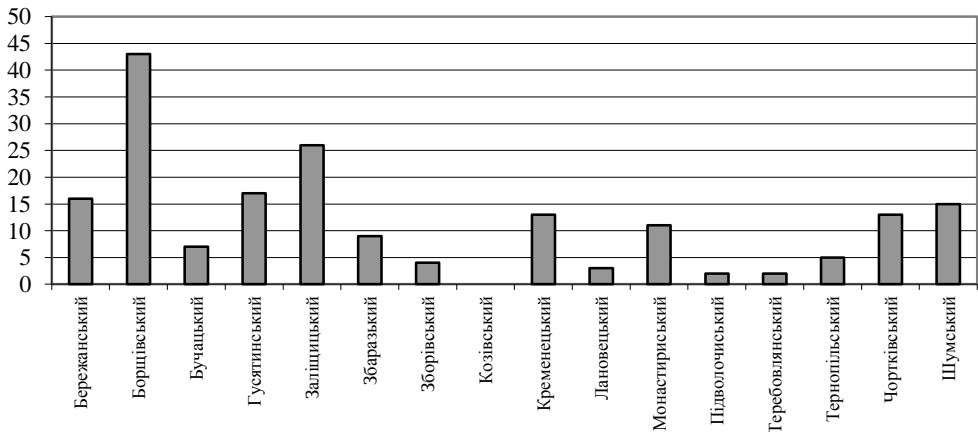

Рис. 2.74. Кількість заповідних об'єктів в розрізі адміністративних районів (станом на 1.01.1972)

У дев'яти адміністративних районах області (Бережанському, Збаразькому, Зборівському, Козівському, Лановецькому, Монастирському, Шумському, Підволочиському, Теребовлянському) площі заповідних об'єктів склали тільки 1 % від загальної площі. Це свідчило про значну територіальну диспропорцію у розподілі природних заповідних площ в області (рис. 2.75.) (*Ресурс заповідних об'єктів..., 1972, 1977*).

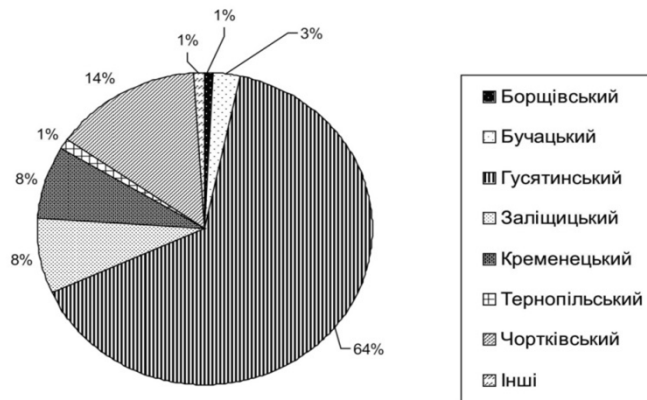

Рис. 2.75. Частка площ заповідних об'єктів в розрізі адміністративних районів (станом на 1.01.1972 р.)

Найвизначнішими об'єктами цього періоду були такі: комплексна пам'ятка природи "Подільський Товтровий кряж" на площі 8631 га, де під заповідання взято унікальний товтровий ландшафт українського лісостепу в межах Гусятинського району; лісова пам'ятка природи республіканського значення "Дача Галілея" загальною площею 1856 га, представлена високопродуктивними угрупованнями лісової рослинності Улашківського лісництва Чортківського лісгоспзагу; геолого-ботанічна пам'ятка природи республіканського значення "Кременецькі гори" у складі гір Гостра, Маслятин, Божа, Черча, Страхова, Замкова, Дівочі скелі на пло-

щі 1000 га, в межах якої охороняються унікальні горбогірні ландшафти Кременеччини; природний комплекс в районі Касперівського водоймища як комплексна пам'ятка природи площею 670 га, в якій представлені виходи скельних порід; рідкісна флора і фауна, іхтіофауна на відтинку долини річки Серет від с. Касперівці до с. Більче-Золоте Заліщицького району; урочище Обіжева Заліщицького району на площі 162 га, в якому охороняється природний комплекс дністровської долини з лісовими та наскельно-степовими угрупованнями, в межах яких проростають чисельні рідкісні, реліктові та ендемічні види рослин; урочище Жижава Заліщицького району на площі 60 га, в якому взято під охорону ландшафт дністровської долини з залишками реліктової і степової рослинності (*Ресстр заповідних об'єктів...*, 1972, 1977).

2.12.1.3. Наповнення функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду в період 70-90-х рр. ХХ ст.

Наступний етап розбудови природно-заповідної справи на території області почався з часу прийняття нової розширеної класифікації заповідних категорій, яка включала наступних п'ять функціональних одиниць: державний заповідник, природний парк, заказник, пам'ятка природи, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Тому основним завданням даного етапу, поряд із створенням нових заповідних територій, була зміна функціональної структури заповідного фонду.

Кількість заповідних об'єктів за цей період зросла на 129 одиниць (рис. 2.76), при цьому з'явилися такі нові категорії заповідання, як: дендрологічні парки, загальнозоологічні заказники, ботанічні сади, регіональні ландшафтні парки, заповідні урочища. Однак, процес формування нових категорій цілеспрямованим і послідовним назвати важко, тому що в період 70-80-х років ХХ століття з'являлися і зникали певні категорії заповідних об'єктів, зокрема заказники лікарських трав, державні природні парки, меморіальні парки, сквери, історико-меморіальні комплексні пам'ятки природи та ін (*Ресстр заповідних об'єктів області, 1972, 1977*).

У 1985 році тільки у Козівському районі було зосереджено 8 заповідних об'єктів, в інших адміністративних районах їх кількість коливалась від 11 до 72. Найбільше заповідних об'єктів з'явилось у Борщівському (30), Заліщицькому (26), Бучацькому (21), Кременецькому (17), Бережанському (15) районах (рис. 2.76, 2.77) (*Ресстр заповідних об'єктів області, 1972, 1977, 1980*).

У вказаний період з'явилось ряд великих за площею заказників загальнодержавного і місцевого значення, зокрема Суразький лісовий заказник на площі 3864 га, Серетський гідрологічний заказник на площі 1192 га, Придністровський ландшафтний заказник площею 13830 га тощо. За рахунок цього істотно зросла площа природозаповідання у Шумському, Зборівському, Тербовлянському, Тернопільському, Бучацькому, Борщівському районах. Станом на 1.01.1985 року найбільші площі заповідання були зосереджені у таких адміністративних районах: Гусятинському (9500 га), Бучацькому (7981 га), Заліщицькому (7366 га), Шумському (4089 га), Чортківському (1893 га), Підволочиському (1859 га), Кременецькому (1551 га) і Борщівському (1150 га). Це дало змогу довести заповідність території окремих адміністративних районів майже до 10 % (Заліщицький, Бучацький, Гусятинський). Якщо у 1972 році на Гусятинський район припадало 64 % загальної площі заповідання, то у 1985 році 66 % заповідних площ було зосереджено вже у трьох

адміністративних районах – Гусятинському (26 %), Буцацькому (21 %), Заліщицькому (19 %). Спостерігається тенденція більш пропорційного розподілу заповідних територій між адміністративними районами (рис. 2.78). Однак загальна заповідність території області залишалася ще невисокою – 2,76 %.

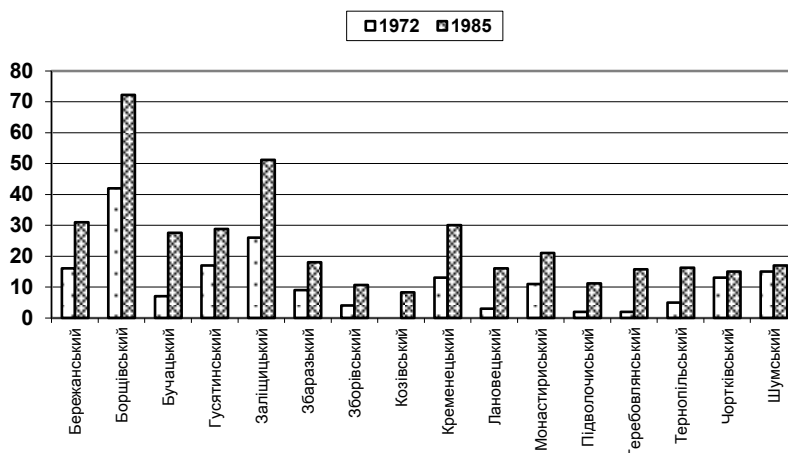

Рис. 2.76. Кількість заповідних об’єктів в розрізі адміністративних районів станом на 1972 та 1985 роки.

Після 1974 року, коли був створений Національний комітет УРСР за програмою ЮНЕСКО „Людина і біосфера”, який очолив академік К. М. Ситник, відбулися вагомні зрушення у створенні заповідних об’єктів на Україні. На території Тернопільської області створено чотири державні заказники загальнодержавного значення “Дача Галілея”, “Жижавський”, “Обіжевський”, Касперівський загальною площею понад 2900 га.

У 70-ті роки ХХ ст. була створена найбільша кількість заповідних об’єктів – 243. Вже на початку 1980 року в області нараховувалось 9 заказників та 28 пам’яток природи республіканського значення.

За період з 1985 по 1990 було створено всього 29 заповідних об’єктів, однак площа заповідання при цьому збільшилась із 38,2 тис. га до 114,2 тис га. В цей період сформовано перший в області природний заповідник “Медобори” з філіалом “Кременецькі гори”, що дало можливість взяти під ефективну охорону і збереження унікальні природні комплекси Товтрової гряди і Кременецьких гір на площі 10455 га. У мальовничій долині Дністра в межах частин Монастирського, Буцацького, Заліщицького та Борщівського адміністративних районів створений перший в області і в Україні регіональний ландшафтний парк “Дністровський каньйон” на площі 42,1 тис. га. За рахунок створення ряду загальнозоологічних та інших заказників їх кількість зросла з 59 до 88, що дало можливість істотно збільшити площі природозаповідання цієї категорією з 27,6 тис. га до 59,8 тис. га. На 1 тис. га скоротилися площі під пам’ятками природи за рахунок переведення “Кременецьких гір” із категорії пам’ятки природи у філіал природного заповідника.

На початку 90-х років ХХ ст. в області були створені майже всі категорії заповідних об’єктів, окрім біосферних заповідників, національних природних парків, зоологічних парків.

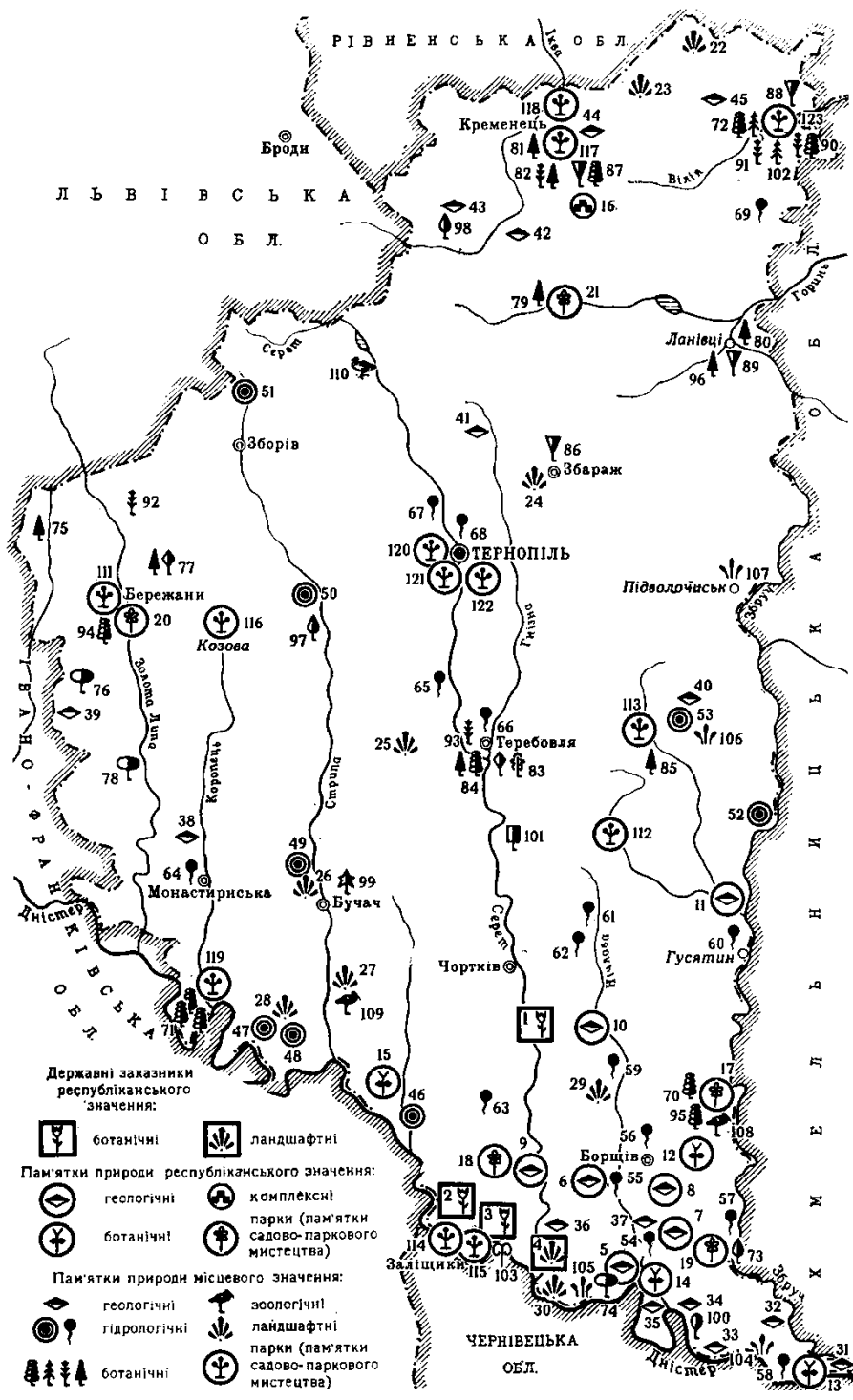

Рис. 2.77. Основні природні заповідні об'єкти Тернопільської області станом на 1.01.1978 (за К.І. Геренчуком)

Умовні позначення до рис. 13.6.

I – державні заказники республіканського значення: *a* – ботанічні; *б* – ландшафтні *II* – пам'ятки природи республіканського значення: *в* – геологічні; *г* – ботанічні; *д* – комплексні; *е* – парки (пам'ятки садово-паркового мистецтва); *III* – пам'ятки природи місцевого значення: *є* – геологічні; *ж* – гідрологічні; *з* – ботанічні; *к* – зоологічні; *л* – ландшафтні; *м* – парки (пам'ятки садово-паркового мистецтва);

Державні заказники республіканського значення: *1* – державний лісовий заказник «Дача Галілея»; *2* – Жижавський державний ботанічний заказник; *3* – Обіжєвський державний ботанічний заказник; *4* – Касперівський державний ландшафтний заказник.

Пам'ятки природи республіканського значення: геологічні: *5* – печера Оптимістична; *6* – печера Озерна; *7* – печера Кривченська; *8* – печера Ювілейна; *9* – печера Більченська; *10* – печера Млинківська; *11* – печера Перлина; **ботанічні:** *12* – подільська бучина в Іванкові; *13* – зарості ефедри двоколосї в Трубочині; *14* – урочище Глоди зі степовою рослинністю; *15* – діброва в Шутромицях; **комплексні:** Кременецькі гори;

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: *16* – Кременецький парк; *17* – Скала-Подільський парк; *18* – Більче-Золотецький парк; *19* – Гермаківський дендропарк; *20* – Раївський парк; *21* – Вишнівецький парк;

Пам'ятки природи місцевого значення.

Ландшафтні: *22* – гора Пустельна і гора Червоний камінь біля с. Вел. Ловиця; *23* – гора Стіжок, с. Стіжок; *24* – Товтрові горби Бабина і Довбуш в с. Залужжя; *25* – болото Скабор з рідкісними комахоїдними рослинами, с. Тютків; *26* – травертинові скелі з печерами, водоспадом і рідкісними рослинами біля с. Рукомиш; *27* – печера Жолоби з буковим гаєм і водоспадом в с. Яблунівка; *28* – вапнякові останці з джерелами і печерою біля с. Скоморохи; *29* – Обухівські озера з рідкісною болотною рослинністю, с. Озеряни; *30* – кам'яні останці «Сеноманські бога-тирі» і «Касперівський сфінкс» в Залищицькому районі; геологічні; *31* – відслонення силуру в Трубочині; *32* – відслонення силуру в с. Кудринці; *33* – границя силуру і девону у Дністровому; *34* – відслонення порід зі залишками палеозойської та крейдової фауни і флори в с. Худиківці; *35* – відслонення порід зі залишками палеозойської та крейдової фауни і флори в с. Пишчиче; *36* – відслонення моховатко-солкошкірових вапняків біля с. Касперівці; *37* – відклади борцівського горизонту з рештками морських організмів в с. Кривче; *38* – відслонення доломітів середнього девону в с. Коржова; *39* – карстові форми біля с. Шумляни; *40* – відслонення відкладів Сарматського моря, с. Вікно; *41* – рифові утворення товтрів, с. Доброводи; *42* – відслонення міоценових відкладів з рештками морської фауни біля с. Залісці; *43* – відслонення міоценових відкладів біля смт Почаїв; *44* – відслонення крейди з рештками туронської фауни біля м. Кременця; *45* – відслонення нижнього сармату, с. Залісці;

гідрологічні: *46* – Червоногородський водоспад біля с. Нирків; *47* – каскад Русилівських водоспадів; *48* – каскад Сокілівецьких водоспадів; *49* – група потужних джерел, с. Перволока; *50* – карстові джерела, с. Плотица; *51* – витік р. Серет біля с. Нище; *52* – джерело у Сліпому яру, с. Крутилів; *53* – карстові озера «вікни», с. Вікно;

мінеральні джерела: *54* – с. Кривче; *55* – с. Коралівка; *56* – м. Борціве; *57* – с. Нивра; *58* – с. Вигода; *59* – с. Пилатківці; *60* – смт Гусятин; *61* – м. Копичинці; *62* – с. Оришківці; *63* – смт Товсте; *64* – смт Монастириськ; *65* – с. Конопківка; *66* – м. Теребовля; *67* – с. Великий Глибочок; *68* – м. Тернопіль; *69* – с. Вел. Дедеркали;

ботанічні: *70* – насадження дуба червоного, Скала-Подільське лісництво; *71* – три насадження дуба звичайного, Коропецьке лісництво; *72* – дубове, дубово-ялинове та дубово-грабове насадження в Суразькому лісництві; *73* – куртина високостовбурної липи в Гермаківському лісництві; *74* – три виділи бучин в Наддністрянському лісництві; *75* – буковий праліс в Нарайівському лісництві; *76* – бучина в Тростянецькому лісництві; *77* – буково-грабовий ліс в Куропатницькому лісництві; *78* – Завалівське лісництво; *79* – буковий ліс у Вишнівецькому лісництві; *80* – буковий ліс у Лановецькому лісництві; *81* – буковий ліс у Кременецькому лісництві; *82* – сосново-букове насадження у Кременецькому лісництві; *83* – грабово-березова бучина у Теребовлянському лісництві; *84* – буково-дубово-грабовий ліс у Теребовлянському лісництві; *85* – буковий праліс у Гримайлівському лісництві; *86* – насадження модрина у Збарязькому лісництві; *87* – модриново-дубовий ліс у Кременецькому лісництві; *88* – модриново-дубово-ясеневі насадження у Суразькому лісництві; *89* – модриново-ясенєво-яворовий ліс у Лановецькому лісництві; *90* – сосново-дубово-грабовий ліс у Суразькому лісництві; *91* – насадження ялини у Суразькому лісництві; *92* – сосновий ліс в Урманському лісництві; *93* – насадження сосни чорної в м. Теребовля; *94* – 600-річний дуб Б. Хмельницького в м. Бережани; *95* – дуб «Патріарх лісів Поділля» в Скала-Подільському лісництві; *96* – 300-річний бук в с. Огризківці; *97* – 400-річна липа в с. Денисів; *98* – 350-річна липа в смт Почаїв; *99* – 350-річний клен-явір в с. Рукомиш; *100* – 350-річний ясен звичайний в смт Мельниця-Подільська; *101* – 100-річні гледичія і модрина в с. Жовтневе; *102* – 150-річна сосна Лесі України в Суразькому лісництві; *103* – 100-річне гінко дволопате в м. Залищики; *104* – степові ділянки з ковилою волосистою на Дністровській стінці; *105* – степ в с. Богданівка; *106* – ділянки наскельно-степової рослинності в с. Вікно; *107* – ділянка рідкісної степової рослинності в Підволочиському районі; зоологічні: *108* – гніздова колонія сірих чапель в Скала-Подільському лісництві; *109* – гніздова колонія сірих чапель в Яблунівському лісництві; *110* – колонія мартинів у с. Ренів;

парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: *111* – Бережанський дендропарк; *112* – Хоростківський дендропарк; *113* – Гримайлівський парк; *114* – Залищицький парк; *115* – Залищицький дендропарк; *116* – Козівський дендропарк «Лісова пісня»; *117* – Кременецький парк; *118* – Білокриницький дендропарк; *119* – Коропецький парк; *120* – Тернопільський парк Слави; *121* – сквер ім. К. Маркса; *122* – Червоноармійський сквер; *123* – Суразький дендропарк.

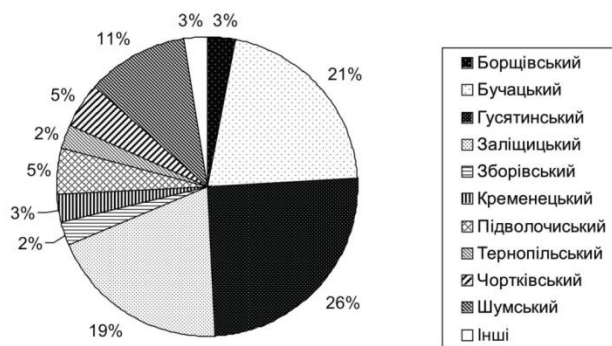

Рис. 2.78. Частка площ заповідних об'єктів в розрізі адміністративних районів (станом на 1.01.1985 р.)

Також істотно збільшилась площа заповідності, що дало змогу довести частку заповідання до 8,23 %, а площі заповідних територій в окремих адміністративних районах (Заліщицький, Борщівський, Бучачський, Гусятинський) досягли своїх оптимальних значень.

Станом на 01.01.1991 року в межах території Тернопільської області функціонувало 419 заповідних об'єктів, що належали до восьми основних категорій природозаповідання (табл. 2.80). Серед них найбільшу площу (52,4 %) мали заказники загальнодержавного та місцевого значення, під якими було зайнято 59865,7 га (рис. 2.79).

Заказники представлені в усіх адміністративних районах Тернопільської області, що дає підставу вважати їх найбільш репрезентативною категорією. Майже 36,8 % заповідних площ області займав регіональний ландшафтний парк "Дністровський каньйон", який приурочений до чотирьох подністровських районів (Монастириського, Бучачького, Заліщицького, Борщівського). За рахунок регіонального ландшафтного парку площа природозаповідання у цих районах є однією з найвищих в межах області. Третьою за зайнятими площами категорією є природний заповідник "Медобори" з філіалом "Кременецькі гори", на території яких повноцінно охороняються і відтворюються унікальні горбогірні ландшафти. Заповідник належним чином репрезентує унікальні ландшафти, рідкісну та зникаючу флору і фауну Поділля. Він приурочений до Гусятинського, Підволочиського та Кременецького адміністративних районів.

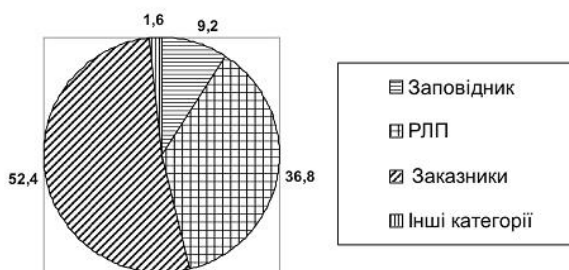

Рис. 2.79. Площі категорій природозаповідання у структурі природно-заповідного фонду (станом на 1.01.1991 р.), %.

Реєстр об'єктів та територій природно-заповідного фонду Тернопільської області (станом на 1.01.1991 р.)

Категорія об'єкту	Кількість	Площа
Державний заповідник	1	10455
Державний природний ландшафтний парк	1	42084
<i>Заказники загальнодержавного значення:</i>	14	11702
- ландшафтний	1	818
- лісові	2	5720
- ботанічні	8	3487
- орнітологічні	1	321
- гідрологічні	2	1356
<i>Заказники місцевого значення:</i>	74	48163,7
- ботанічні	36	974,2
- загально зоологічні	31	46766
- іхтіологічні	2	87,8
- гідрологічні	5	335,7
<i>Пам'ятки природи загальнодержавного значення:</i>	11	126
- ботанічні	4	126
- геологічні	7	-
<i>Пам'ятки природи місцевого значення:</i>	291	759,42
- ботанічні	199	603,62
- зоологічні	3	21,70
- гідрологічні	24	26,57
- геологічні	65	107,58
Державні ботанічні сади	1	200
Державні дендропарки	2	74
Державні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	15	84,1
Державні заповідні урочища	5	506,5
Всього	419	114219,7

* за матеріалами Держуправління з екології та природних ресурсів у Тернопільській області

Таким чином, за 1973-1990 роки сталося наповнення функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду Тернопільщини і відбувся перерозподіл територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах адміністративних районів. Це дало змогу належно охороняти біотичне та ландшафтне різноманіття, створити весь спектр заповідних категорій, підвищити роль і значимість заповідних територій у природних регіонах. Загальна площа заповідання області досягла величини близької до оптимальної, а в ряді адміністративних районів частка заповідних територій склала 15-25 %, досягши величин відповідного показника кращих у природоохоронному відношенні країн світу.

2.12.1.4. Соціально-екологічна спрямованість розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Сучасний етап природозаповідання, який розпочався після здобуття Україною незалежності, характеризується наступними особливостями: збільшенням кількості заповідних об'єктів, що мають соціально-екологічне призначення (національні природні парки, регіональні ландшафтні парки); впорядкуванням природно-заповідних площ в місцях формування перспективних структурних елементів екомережі; реформуванням структури землекористування шляхом її оптимізації. На цьому етапі про-

довжується розширення категорій природозаповідання за рахунок зоологічних парків (1996 р.). Зростання кількості заповідних об'єктів і площ природозаповідання відбулось внаслідок створення двох нових регіональних ландшафтних парків “Загребелля” і Зарваницького загальною площею 913 га, подальшого розширення мережі заказників місцевого значення (на 30 одиниць), загальною площею 1888,8 га, зростання кількості пам'яток природи місцевого значення, яка істотно не вплинула на збільшення площ заповідних територій (Чайковський, 1994).

Це дало змогу збільшити заповідність території Тернопільської області до 8,91 % (станом на 1.01.2016 р.), а в низці адміністративних районів довести її до науково обґрунтованих норм – Заліщицькому (26,82 %), Борщівському (19,54 %), Гусятинському (14,21 %), Монастириському (14,83 %), Шумському (13,22 %) Бучацькому (11,67 %). В Кременецькому адміністративному районі заповідність території дещо вища пересічнообласного показника (9,86 %); в решті адміністративних районів вона нижча від нього (Чортківський – 5,93 %, Бережанський – 5,91 %, Збаразький – 5,24 %, Зборівський – 4,69 %, Лановецький – 4,72 %, Підволочиський – 4,23 %), і найнижчою вона є в Козівському (2,11 %), Тернопільському (1,25 %), Підгаєцькому (2,6 %), Терехівському (3,37 %) районах (табл. 2.81).

Таблиця 2.81

Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах адміністративних районів (станом на 1.01.2016 р.)

№ з/п	Адміністративні райони		Всього заповідних територій		Входять до складу інших заповідних територій		Фактична площа ПЗФ області		Заповідність районів в % від площі району
	Назва	площа, га	шт.	га	шт.	га	шт.	га	
1.	Бережанський	66113	41,7	3675,36	3	56,91	41,7	3618,45	5,91
2.	Борщівський	100587	88,9	21342,75	36,4	1690,93	88,9	19651,82	19,54
3.	Бучацький	80212	40,5	12720,87	12,4	3359,62	40,5	9361,25	11,67
4.	Гусятинський	101616	26,9	14443,55	4,0	1,04	26,9	14442,51	14,21
5.	Заліщицький	68391	61,5	22656,36	45,1	4313,37	61,5	18342,99	26,82
6.	Збаразький	86306	34,7	4519,57	2	0,08	34,7	4519,49	5,24
7.	Зборівський	97741	28,0	4584,82	-	-	28,0	4584,82	4,69
8.	Козівський	69430	16,3	1461,57	-	-	16,3	1461,57	2,11
9.	Кременецький	91754	29,7	9501,28	8	636,9	29,7	8864,38	9,86
10.	Лановецький	64234	28,0	2986,64	-	-	28,0	2986,64	4,46
11.	Монастирський	58815	28,2	8670,36	7,05	391,44	28,2	8278,92	14,83
12.	Підволочиський	83726	24,1	3599,32	3,0	60,60	24,1	3358,72	4,23
13.	Підгаєцький	49638	18,0	1324,95	3	33,01	18	1291,94	2,60
14.	Терехівський	113003	33,7	3811,44	-	-	33,7	3811,44	3,37
15.	Тернопільський	74911	33,6	933,56	-	-	33,6	933,56	1,25
16.	Чортківський	90344	32,9	5290,26	9	0,64	32,9	5289,62	5,93
17.	Шумський	83800	36,3	11942,06	15	847,92	36,3	11076,14	13,22
18.	м. Бережани	4894	9,0	91,19	3	0,09	9	91,1	1,86
19.	м. Кременець	1887	9,01	286,14	-	-	9,01	286,14	15,16
20.	м. Тернопіль	5852	12	725,35	-	-	12	725,35	12,39
21.	м. Чортків	1120	9,0	20,57	1,	0,10	9,0	20,47	1,83
Разом:			634	134569,9	152	11392,6	634	123177,3	8,9

*За матеріалами Держуправління з екології та природних ресурсів у Тернопільській області

Аналіз мережі ПЗФ показав, що близько 75 % територій та об'єктів ПЗФ області площею до 50 га носить острівний локалізований характер і не можуть забезпечити

повного збереження генетичного і ландшафтного різноманіття. Головним чином це зумовлено надмірною розораністю земель (розораність області – 61,8 %, розораність с/г угідь – 80 %, розораність ПЗФ – понад 42%), внаслідок чого недостатньо забезпечуються умови територіальної єдності ділянок із природними ландшафтами, що ускладнює, а інколи й унеможливує просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі.

Розподіл земель територій та об'єктів природно-заповідного фонду за угіддями відображено на рис. 2.80. Парадоксальним є той факт, що частка орних земель (рілля) є найвищою у структурі земель заповідного фонду області. Що ж є цінного для збереження на орних землях? Особливо нічого. Це результат включення орних земель до складу загальнозоологічних заказників, а також господарських зон національних природних і регіональних ландшафтних парків. Така практика нарощування заповідних площ за рахунок земель господарського призначення є хибною на перший погляд. Однак необхідно зазначити, що частина господарських земель виконують функції захисних зон заповідних об'єктів і на перспективу можуть увійти у склад буферних зон ключових територій (природних ядер) чи сполучних територій (екокоридорів) екомереж.

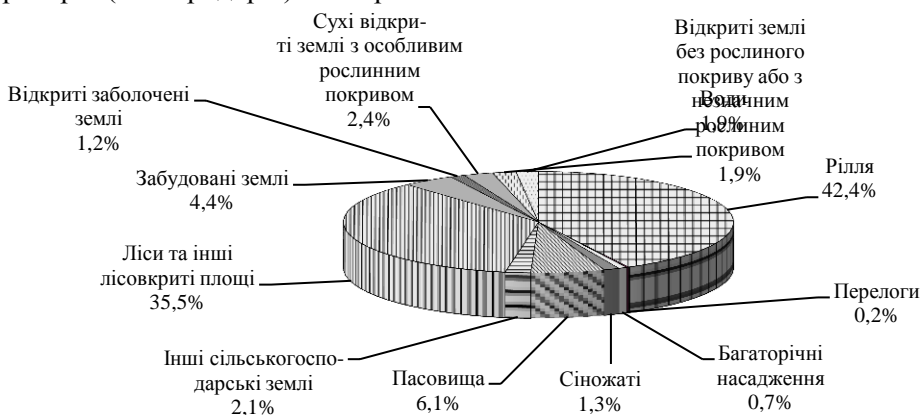

Рис. 2.80. Розподіл земель об'єктів ПЗФ за угіддями (станом на 1.01.2016 р).

Другу позицію у структурі заповідних площ займають лісові угіддя, що безумовно є позитивною тенденцією. Однак частка лісових угідь є доволі низькою у найбільш заліснених і водночас лісогосподарськи розвинених територіях Бережанського, Підгаєцького і Монастириського районах. Це території перспективні не лише для заготівлі лісів, а й їх збереження і охорони, розвитку рекреації і туризму. Тут бракує регіональних ландшафтних парків, лісових заказників, заповідних урочищ, які б належно репрезентували ландшафтне і біотичне різноманіття Східного Опілля.

Загалом же у структурі земель об'єктів ПЗФ антропогенізовані угіддя (екологічно нестабільні) займають майже 50 % площ, що засвідчує її розбалансованість і необхідність розробки науково обґрунтованих оптимізаційних заходів.

Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у природно-заповідному фонді області вкрай нерівномірна (рис. 2.81).

Так, частка природного заповідника становить 8 %, національних природних і регіональних ландшафтних парків – 40 %, а заказників – 50 % природно-заповідного фонду. Така структура відображає певний баланс між провідними категоріями заповідання і вказує на їх головну роль у збереженні і відновленні природних комплексів.

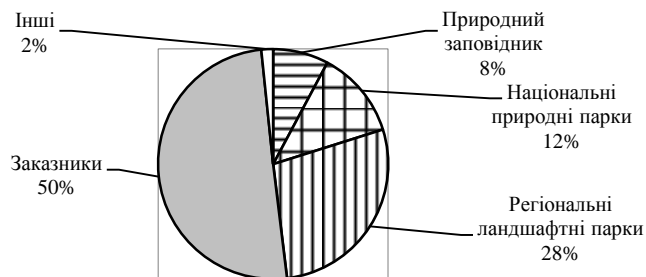

Рис. 2.81. Структура мережі природно-заповідного фонду Тернопільської області в розрізі основних категорій за їх площею (станом на 1.01.2016 р.)

У природно-заповідному фонді області переважають невеликі за площею пам'ятки природи. Так, частка пам'яток природи (0,96 % від площі природно-заповідного фонду) складає 72,6 % загальної кількості об'єктів природно-заповідного фонду області, що підкреслює подрібненість і водночас збереження найменших фрагментів (компонентів) ландшафтів (рис. 2.82).

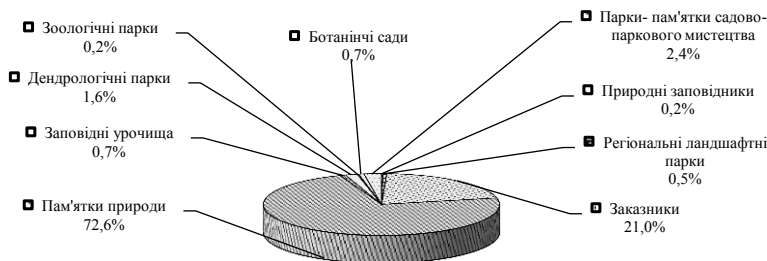

Рис. 2.82. Структура категорій природозаповідання ПЗФ Тернопільської області за кількістю заповідних об'єктів (станом на 1.01.2016 р.)

Пересічний заповідний об'єкт Тернопілля за останні сорок років істотно збільшив свою площу – від 70 га у 1972 році до 215 га у 2010 році, що загалом свідчить про позитивну тенденцію зростання площі заповідних територій, в основному за рахунок створення природного заповідника, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заказників. Ця тенденція має шанси збереження на тривалу перспективу за умови реалізації до 2015 року, передбачених загальнодержавною і регіональною програмами формування екомереж, завдань. Однак частина адміністративних районів мають пересічний заповідний об'єкт, який явно поступається за своєю площею пересічнообласному. Цей факт свідчить про невідповідність заповідних об'єктів потенційним можливостям природних комплексів для заповідання, про надмірну подрібненість заповідних територій, недостатню вивченість природи і невисокий рівень реалізації організаційно-управлінських природоохоронних заходів, невважений підхід до створення об'єктів заповідної мережі у минулому і на перспективу.

За 2009-2010 роки указами президента України в області створено два національні природні парки ("Кременецькі гори" та "Дністровський каньйон") загальною

площею близько 16 тис. га, що безумовно сприятиме подальшому розвитку заповідної діяльності, формуванню належної інфраструктури відпочинку і оздоровлення громадян, розвитку екологічного просвітництва.

Станом на 01.01.2018 року у ПЗФ Тернопільської області відбулись певні зміни у структурі заповідних площ за категоріями заповідання (рис.2.83). Найбільше площ зайнято під заказниками (62020 га), регіональними ландшафтними парками (42997 га), національними природними парками (17780 га), природним заповідником (9516 га), під іншими категоріями заповідання (всього 2077 га). Дана структура заповідних площ свідчить про те, що понад 95% їх зосереджено в заповідних об'єктах з суворим режимом заповідання, що забезпечує ефективне збереження біотичного і ландшафтного різноманіт'я.

Рис. 2.83. Структура площ під категоріями природозаповідання області станом на 01.01.2018 року

Стосовно структури заповідних об'єктів різних категорій заповідання варто зауважити, що основну кількість об'єктів представлено пам'ятками природи (467 одиниць), заказниками (133 од.). Це свідчить про переважання у структурі заповідних об'єктів області пам'яток природи – невеликих за площею (рис.2.84).

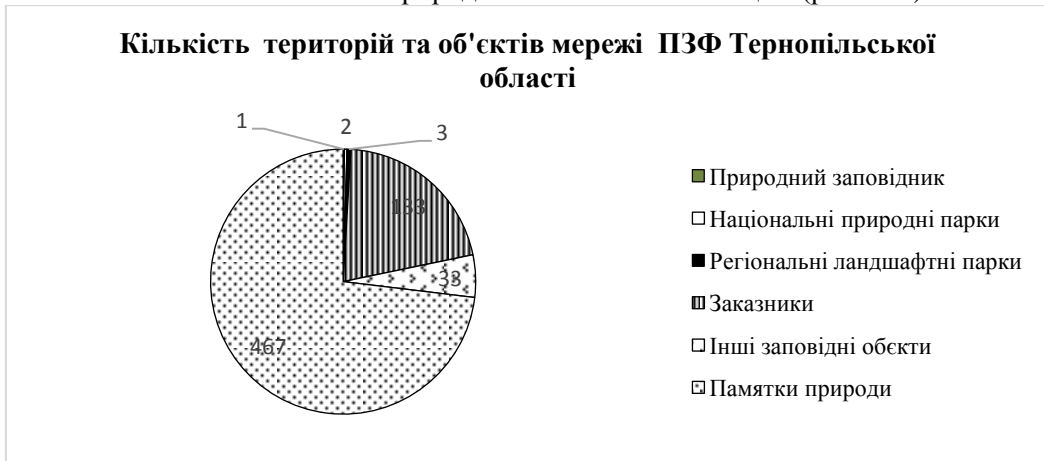

Рис. 2.84. Структура кількості заповідних територій та об'єктів станом на 01.01.2018

Ступінь заповідності територій адміністративних районів є високим (понад 10%) у Заліщицькому, Борщівському, Буцацькому, Монастириському, Гусятинському, Шумському, Кременецькому районах, а також містах Кременець і Тернопіль, що дозволяє надійно зберігати біотичне і ландшафтне різноманіття. Водночас низький рівень заповідності території є у Збараському, Зборівському, Козівському, Лановецькому, Підволочиському, Тербовлянському, Тернопільському, Чортківському адміністративних районах, містах Бережанах і Чортків свідчить про загрози повноцінного збереження біорізноманіття (рис.2.85).

Рис.2.85. Заповідність території адміністративних районів станом на 01.01.2018 року

У найближчій перспективі є всі передумови створення ще одного ПНП – “Опільського” на мальовничих теренах горбогірних ландшафтів Бережанщини та першого в області і Україні геопарку – “Західноподільські Товтри”, семи регіональних ландшафтних парків (Малоподільського, Заліщівського, “Вороняки”, “Збараські Товтри”, “Княжий ліс”, “Середньосеретського”, “Подільське Надзбруччя”) площею орієнтовно 5-6 тис. га, семи заказників площею 765,5 га, 41 пам’яток природи площею близько 150 га, 2 заповідних урочища (рис. 2.83). Створення цих об’єктів сприятиме збільшенню заповідних площ у Кременецькому, Збараському, Зборівському, Тербовлянському, Чортківському районах та оптимізації функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду.

Регіональні ландшафтні парки та національні природні парки будуть представлені у дванадцяти адміністративних районах області, що забезпечить умови для цілеспрямованої туристсько-рекреаційної діяльності населення (рис. 2.83).

На територіях та об’єктах природно-заповідного фонду області охороняється 168 рідкісних та зникаючих видів рослин та 169 видів рідкісних тварин (табл. 2.82).

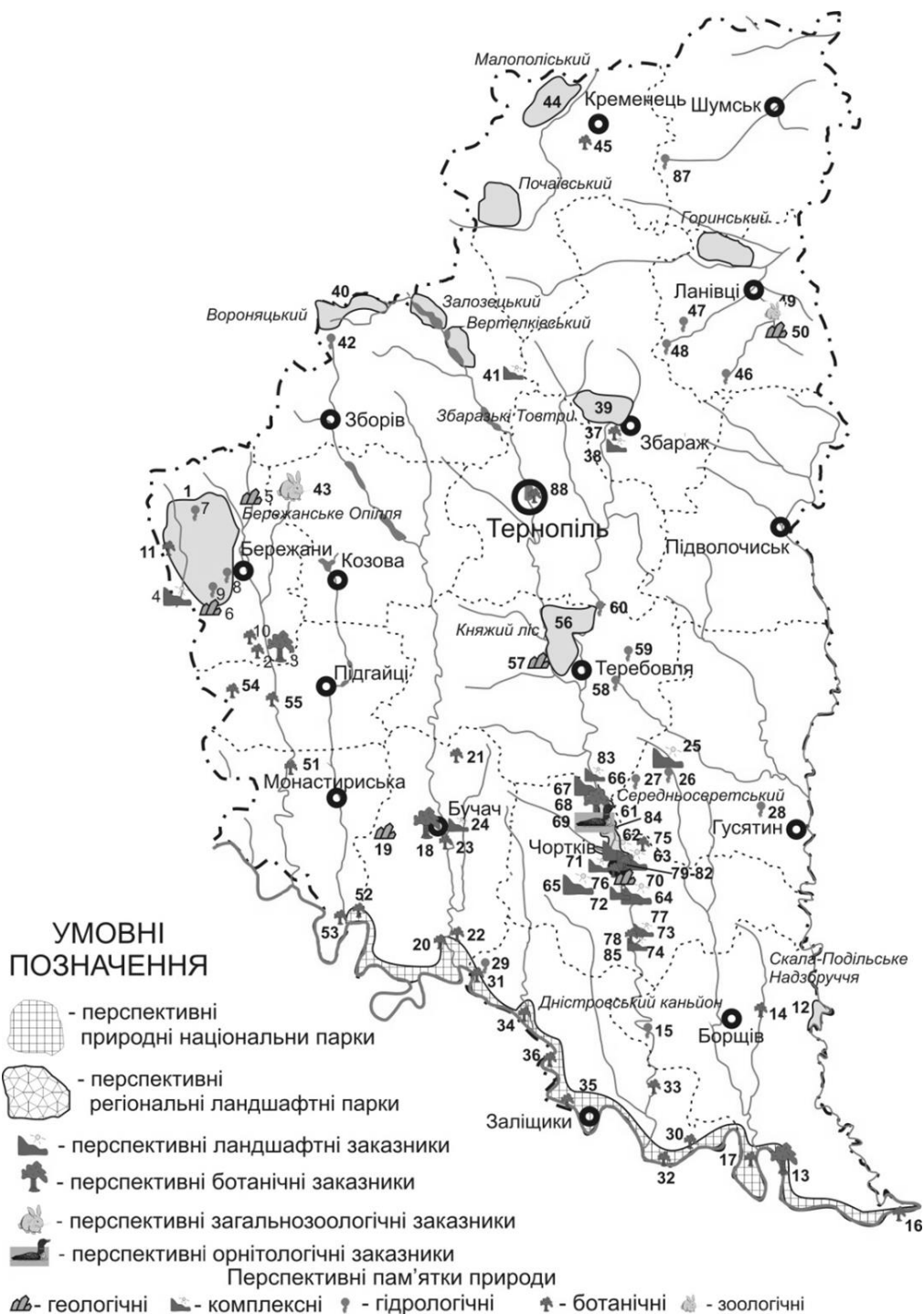

Рис. 2.83. Перспективні території та об'єкти природно-заповідного фонду
(за матеріалами держуправління з охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області)

Умовні позначення до рис. 2.83

№ з/п	Назва природного об'єкта (території),	Пропонована категорія заповідання	Місце розташування об'єкта
1.	"Опілля"	Національний природний парк	с. Підвисоке, с. Куряни, м.Бережани, с. Рай, с. Лапшин, с.Лісники, с. Демня, с. Гутисько, с. Кути, с. Надорожне, с. Надграб'є, с. Вільховець, с. Посухів, с. Потугори, Курянівське лісництво, кв.12-48, Бережанське лісництво, кв.1-45, прилеглі до лісових урочищ території
2.	"Гора Вітрова"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Околиця с.Божиків х.Слобідка
3.	"Урочище "Божиків"	ботанічний заказник місцевого значення	Божиківська сільська рада, кв.29 вид.8, кв.32, вид. 1-19 ДП "Бережанське лісомисливське господарство" кв.52 вид.1,2
4.	Карстові лійки в ур. "Підвисоке"	карстово - спелеологічний заказник місцевого значення	Божиківська сільська рада, кв.29 вид.8, кв.32, вид. 1-19 ДП "Бережанське лісомисливське господарство" кв.52 вид.1,2
5.	Антиклінальна складка в с.Надрічне	геологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Надрічне, східна околиця в 150 метрах від дороги, що веде до с.Конюхи, лісове урочище
6.	Виходи вапняків в с.Слав'ятин"	комплексна пам'ятка природи місцевого значення	с.Слав'ятин
7.	Витік р.Вербовець	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Вербів
8.	Джерело Вулиця	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с. Лісники
9.	Витік р.Бибелки	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Слав'ятин, лісове урочище поблизу села
10.	Гора "Окіп"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Божиків, х.Слобідка
11.	Курянівський модринник	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Нараївське л-во, кв.68 в.8, 11, лісове урочище "Нараївська дача", поблизу с.Волиця Бережанського району -
12.	12. Подільське Надзбруччя	Регіональний ландшафтний парк	с.Іванків, с.Рудка, с.Мушкатівка, смт.Скала-Подільська, Скала-Подільське лісництво, кв.45-99, прилеглі до лісового урочища землі
13.	Урочище "Глоди №2"	ботанічний заказник місцевого значення	с.Бабинці, с.Пилипче, лівий крутий схил Дністра вздовж автошляху між селами Колодрібка та Устя -
14.	Урочище "Циганівка"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Циганів
15.	Якушева криниця в с.Більче-Золоте	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Більче-Золоте, високий правий берег р.Серет
16.	Дністровська стінка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Вигода, с.Окопи, Гермаківське лісництво, кв.88 вид.15, лівий стрімкий берег р. Дністер

17.	Горошівська ділянка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Горошова, балка з лівої сторони дороги Устя - Горошова, що відкривається до Дністра
18.	Урочище Верховина	ботанічний заказник місцевого значення	м.Бучач, урочище "Верховина"
19.	Шпакове вікно	геологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Верб'ятин, урочище "Шпакове вікно"
20.	Урочище "Коростів"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Скоморохи
21.	Добропольські низини	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Доброполе
22.	Скомороська степова ділянка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Язлівецьке лісництво, кв. 81-84 лісове урочище "Темний гай"
23.	Темний гай	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	південно-східна околиця м.Бучач
24.	Бучацькі гаї	заповідне урочище	південно-східна околиця м.Бучач
25.	Товтровий степ №1	ландшафтний заказник місцевого значення	с.Рудка
26.	Став в с.Рудка	орнітологічний заказник місцевого значення	с.Яблунів, посеред поля
27.	Витік р.Нічлава	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Яблунів, посеред поля
28.	Джерело "Біла криниця"	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	на околиці с.Васильківці, в урочищі "Юрківці", неподалік ставу, на правому схилі балки
29.	Витік р.Криниця	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	околиця с.Дорогичівка
30.	Синьківська кострицева степова ділянка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	східна околиця с.Синьків, схил долини р. Дністер південної експозиції, біля кар'єру
31.	Дорогичівські дуби	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Дорогичівка, Дорогичівське лісництво кв.16 вид.23
32.	Стінка "Городок-Костільники"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	північна околиця с. Зозулинці, в межах лівого схилу долини р. Дністер
33.	Касперівська степова ділянка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Касперівці, лівий схил Касперівської водойми, біля дороги до бази відпочинку "Росинка"
34.	Надустечківська степова ділянка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	околиця с.Устечко, лівий схил долини р. Дністра
35.	Заліщицька стінка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	між м.Заліщики та с. Печорна, лівий схил р. Дністра
36.	Іване-Золотецька дністровська стінка	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Іване-Золоте, східна околиця, лівий схил долини р.Дністра

37.	Урочище Залужжя	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Збараський район, с. Залужжя, Збараське лісництво, кв. 26-37, лісове урочище "Залужжя"
38.	Залужанський ліс	заповідне урочище	Збараський район, с. Залужжя, Збараське лісництво, кв. 26-37, лісове урочище "Залужжя"
39.	Збараські Товтри	Регіональний ландшафтний парк	Західна частина Подільських Товтр, що розкидані острівцями. З історико культурним центром у м.Збараж
40.	Вороняки	Регіональний ландшафтний парк	С.Ніще, с.Манаїв, с.Корчунок, Залізецьке лісництво кв. 1-32, прилеглі до лісових урочищ території
41.	Гонтова гора	комплексна пам'ятка природи місцевого значення	с.Мильно, біля ґрунтової дороги між с.Мильно і с.Березовиця
42.	Витік р. Стрипа	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Вовківці
43.	Конюхівський	загальнозологічний заказник місцевого значення	кв.41 Конюхівського лісництва ДП "Бережанське лісомисливське господарство", урочище "Конюхівські дачі"
44.	Малополіський	Регіональний ландшафтний парк	с.Малі Бережці, с.Сапанів, с.Іква, с.Андруга, с.Великі Млинівці, прилеглі до долини р.Іква території
45.	Урочище "Тарбор"	-	Жолобівська сільська рада
46.	Витік р.Буглівка	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Кутиська
47.	Витік р.Вербовець	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Вербовець
48.	Витік р.Жирак	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Карначівка
49.	Лановецькі бобри	зоологічна пам'ятка природи місцевого значення	-
50.	Палеогеновий карст в с.Іванківці	геологічна пам'ятка природи місцевого значення	Південна околиця с.Іванківці на правому схилі долини потоку в 200-300 метрах від церкви у молодих ярах.
51.	Урочище "Шпанів"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення -	Завадівська сільська рада, ДП "Бучацьке лісове господарство", Монастирське лісництво
52.	Стінка "Стигла"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Стигла, лівий схил долини р.Дністер
53.	Урочище "Ключ"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Стиглівська сільська рада
54.	"Урочище "Вербківська гора"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Носівська сільська рада
55.	Урочище "Мисколази"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Боківська сільська рада
56.	Княжий ліс	Регіонально ландшафтний парк	с.Застіночне, кар'єр на лівому схилі р.Серет

57.	Відслонення нижньодевонських пісковиків в с.Застіночне	геологічна пам'ятка природи місцевого значення	с. Застіночне, кар'єр на лівому схилі р.Серет
58.	Витік р.Тайна	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Іванівка, урочище "Копанка
59.	Витік р.Сорочинка	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Главче
60.	Осталецьке долина джерел	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Остальці
61.	Моклеків	Регіональний ландшафтний парк	Південно – східна околиця м.Чорткова та його передмістя с.Бердо, у верхній частині схилу долини р.Серет.
62.	Бердо	ландшафтний заказник місцевого значення	Прирічковий крутий лівобережний схил р.Серет на віддалі 0,5 км від північної околиці с. Біла
63.	Моклеків - Костьолисько	ландшафтний заказник місцевого значення	Західна околиця с.Горішня Вигнанка
64.	Урочище "Лаврінів"	ландшафтний заказник місцевого значення	Неглибокий яр лівих допливів р.Серет та р.Млинки, р.Млиночки, біля х.Млинки та с.Угринь
65.	Урочище "Млинки"	ландшафтний заказник місцевого значення	Східна околиця с.Ягільниця
66.	Урочище "Билавіна"	ландшафтний заказник місцевого значення	с.Скомороше
67.	Урочище "Перейми"	ботанічний заказник місцевого значення	с. Скомороше, Білецьке лісництво
68.	Горицвіт Білецький	ботанічний заказник місцевого значення	с. Біла
69.	Джуринський	орнітологічний заказник місцевого значення	Південна околиця м.Чорткова, верхня частина правого схилу р.Серет, у кар'єрі
70.	Гравітаційні складки №2	геологічна пам'ятка природи місцевого значення	м.Чортків поблизу вул.Ф.Шопена, правий берег р.Серет
71.	Стінка Синяківська	комплексна пам'ятка природи місцевого значення	м. Чортків, південна околиця, верхня частина правого схилу р.Серет, кар'єр
72.	Стінка Угринська	комплексна пам'ятка природи місцевого значення	Вздвож дороги м.Чортків – с.Угринь
73.	Стінка Сосулівська	комплексна пам'ятка природи місцевого значення	Навпроти с.Сосулівка, лівий берег р.Серет
74.	Стінка Улашківська	комплексна пам'ятка природи місцевого значення	Північно-східна околиця с.Улашківці, лівий берег р.Серет
75.	Стінка Білецька	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	На 7 кілометрів східніше с.Біла.
76.	Стінка Чортківська	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Правий берег р.Серет, м.Чортків, вул. Набережна
77.	Урочище "Росохач"	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Південна околиця с.Росохач, правий берег р.Серет

78.	Улашківські сосни	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	Північно-західна околиця с.Улашківці, лівий берег р. Серет
79.	Монастирські сосни	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	м.Чортків, вул. Монастирська, 1
80.	Дуб Міцкевича	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	м.Чортків, вул. С.Бандери, 54
81.	Висока модрина	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	м.Чортків, територія дитсадку №3
82.	Кадубські ясени	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	м.Чортків, вул. Володимира Великого
83.	Урочище "Муравщина – Богуслав"	заповідне урочище	Вздовж р.Серет в 1 кілометрі від с.Скомороше, між хуторами Муравщина та Папірня, с.Федорівкою.
84.	Урочище "Моклеків"	заповідне урочище	В 100-150 метрах від с.Скородинці, правий берег р.Серет
85.	Урочище "Вурвана"	заповідне урочище	Лівий берег р.Серет, південно-західна околиця с.Угринь
86.	Шкільний парк	парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	м.Чортків, вул. Шевченка, парк ЗОШ І-ІІ ступенів №7
87.	Витік р. Вілії	гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	с.Новосілка
88.	Магнолія Кобус	ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	м.Тернопіль, вул. Степана Бандери, 81, садиба дитбудинку для дітей шкільного віку

Подальших наукових обстежень на предмет виявлення перспективних для заповідання територій потребують Тернопільський, Підволочиський, Лановецький, Підгаєцький, Зборівський та Теревовлянський адміністративні райони. При цьому особливу увагу необхідно приділяти природним комплексам Бережансько-Монастирського, Вороняцько-Кременецького горбогір'їв, Товтровоного кряжу, західно-

Таблиця 2.82

Кількість видів рослин і тварин Тернопільської області, що охороняються

Раритетний рівень	Кількість видів	
	Флора	Фауна
Види, внесені до Європейського Червоного списку	6	6
Види, внесені до додатків Конвенції про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі (БЕРН, 1979)	6	77
Види, внесені до додатків Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES)	23	
Види, внесені до Червоної книги України	63	50
Види, внесені до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннської конвенції, CMS) , од.	-	12
Види, внесені до Переліків регіонально рідкісних видів флори та фауни, од.	70	-
Види, що охороняються відповідно до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (АЕWA) , од.	-	19
Види, що охороняються відповідно до Угоди про збереження кажанів в Європі (EUROBATS) , од.	-	5

подільського Подністров'я для повноцінного збереження у їх межах унікальних природних ландшафтів. Вважаємо за доречне розширення природного заповідника „Медобори” за рахунок включення до його складу ділянок мильнівського та збаразького ландшафтів для покращання його ландшафтної репрезентативності і взяття під охорону природних комплексів різних ландшафтних районів товтрової гряди.

Оптимізації природозаповідання сприятиме формування регіональної екомережі, основу якої складуть території та об'єкти ПЗФ та інші природоохоронні території (водоохоронні зони річок, протиерозійні лісові насадження, зелені зони міст і містечок тощо.)

Незважаючи на високу частку природно-заповідних територій у структурі земельного фонду Тернопільщини, яка значно перевищує пересічноукраїнський показник, природно-заповідний фонд області необхідно реформувати. Насамперед доцільно розширити функціональну структуру ПЗФ за рахунок: створення запроєктованих національних природних та регіональних ландшафтних парків; формування базових заказників у кожному ландшафтному районі для розширення соціально-екологічної спрямованості заповідної мережі, повноцінного збереження ландшафтного різноманіття. Малоєфективними, з точки зору збереження природи, є такі категорії заповідання, як загальнозоологічні заказники, які займають 40 % заповідних площ. У їх складі висока частка орних земель, територій населених пунктів, доріг. Природні ландшафти, в межах яких охороняється зоологічний компонент, займають незначні площі на яких, водночас, ведеться необмежена господарська діяльність. Частина загальнозоологічних заказників може бути реорганізована у лісові, ландшафтні чи ботанічні заказники для ефективного збереження природного ландшафту. Інші потребують корекції і наукового обґрунтування границь.

Наступною категорією природозаповідання, в межі якої входять значні площі антропогенних ландшафтів, є регіональні ландшафтні парки з їх сельбищними та господарськими зонами. Так, в межах регіонального ландшафтного парку “Дністровський каньйон” близько третини площ припадає на населені пункти, присадибні ділянки та орні землі, в границях яких екологічні обмеження ведення господарства практично не дотримуються. Таким чином, на половині площ природно-заповідного фонду заповідний режим є мало- або неефективним. Тому в процесі формування екомережі при виокремленні природних ядер та екокоридорів необхідно переглянути статус і заповідний режим окремих заповідних категорій, а також залучати до їх складу якомога менше площ господарського використання.

2.12.1.5. Формування регіональної екомережі як стабілізатора екологічного стійкого середовища

Прийняття у другій половині 90-х років міжнародної програми формування Пан'європейської екомережі сприяло розробці відповідних програм на національному і регіональних рівнях. У 2000 році затверджено Закон України “Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки”. Згідно з програмою, під природними і біосферними заповідниками планується збільшення площ до 1,2 % території України, національними природними парками — 3,9 %, іншими категоріями природно-заповідного фонду — 5,3 %. Сумарна площа під заповідними територіями складатиме 10,4 % території країни.

Серед земельних угідь – складових національної екомережі – найбільша частка припадатиме на:

- ліси і лісовкриті площі — 17,2 %;
- пасовища — 9,06 %;
- сіножаті — 3,82 %;
- відкриті землі з незначним рослинним покривом — 1,96 %;
- землі під водою — 4,00 %.

Програмою формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002–2015 роки передбачалося створення двох національних природних парків: “Кременецькі гори” та “Дністровський каньйон” та розширення території природного заповідника “Медобори”, низки регіональних ландшафтних парків: Малополіський, “Вороняки”, “Збараські Товтри”, Середньосеретський, “Княжий ліс”, “Надзбручанське Поділля”, “Бережанське горбогір’я”, Вертелківський, Залозецький, “Розтоцькі Товтри”, Буданівський, Язлівецький, понад сотню перспективних заповідних об’єктів місцевого значення. Частина вказаних заповідних об’єктів уже створена та розроблена схема перспективної регіональної екомережі.

До складників регіональної екомережі будуть віднесені лісові масиви, лісосмуги, чагарники, сіножаті і пасовища, природні і штучні водні об’єкти, водно-болотні угіддя, відкриті землі з незначним рослинним покривом загальною площею близько 410 тис. га. (згідно структури земельного фонду 2002 року), та 694 тис. га (згідно з оптимальною прогнозованою структурою земельного фонду 2015 року) (табл. 2.83).

Таблиця 2.83

Структура земельних угідь — прогнозованих складових регіональної екомережі

Категорія угідь	Площа, тис. га	Частка у заг. площі, %	
		2002 р.	2015 р.
Ліси та інші лісовкриті площі, всього	198,389	14,3	18,2
<i>У тому числі</i>			
Ліси	132,258	9,6	12,6
Лісосмуги	60,998	4,4	4,8
Чагарники	5,132	0,4	0,8
Сіножаті	37,596	2,7	10,0
Пасовища	131,777	9,5	15,8
Заболочені землі	4,970	0,3	0,5
Землі з незначним рослинним покривом	17,831	1,3	1,3
<i>В тому числі</i>			
Кам’яністі землі (скелі, відслонення, зсуви)	8,289	0,6	0,6
Інші відкриті землі	9,542	0,7	0,7
Землі під водою, всього	19,381	1,4	1,4
<i>У тому числі</i>			
Природні водостоки	5,935	0,4	0,4
Штучні водостоки	3,273	0,2	0,2
Озера	0,679	0,1	0,1
Водосховища, ставки	9,494	0,7	0,7
Всього	409,946	29,6	47,2

Прогнозовані земельні угіддя – складові регіональної екомережі, сьогодні у значній мірі змінені і перетворені господарською діяльністю людей. Однак їх залучення до екомережі вимагатиме зміни характеру господарської діяльності, зменшення антропогенних навантажень, запровадження певних природоохоронних режимів.

Екомережа є складною, різнорівневою, просторовою системою, до якої входять природні біотичні елементи, абіотичні елементи, екосистеми, змінені та деградовані ландшафти або їх елементи, пов’язані між собою функціонально і територіально, що вимагають збереження або відновлення, в тому числі і шляхом невиснажливого ви-

користання. Як впливає з цього визначення, до складу екомережі повинні включатись не тільки території із збереженою природною рослинністю, але й змінені, навіть деградовані ландшафти, які потребують відновлення.

Основними структурними елементами екомережі виступають ключові природні території, сполучні території, буферні зони, території відновлення.

Природні ядра (ядра біорізноманіття або ключові природні території) – це території збереження генетичного, видового, екосистемного і ландшафтного різноманіття (*Шеляг-Сосонко, 1999*). Їх характеризує велика різноманітність видів, форм ландшафтів і середовищ існування живих організмів. Особливо виняткову роль вони відіграють при збереженні ендемічних, реліктових, рідкісних і зникаючих видів.

В природному ядрі розрізняють біоцентри і буферні зони.

Біоцентри – це території найбільшої концентрації біорізноманіття з найвищим ступенем природності, рідкісності, унікальності і найсуворішим режимом заповідання.

Буферна зона – місцевість з природним або частково зміненим станом ландшафту, що оточує найбільш цінні ділянки екомережі та захищає їх від дії зовнішніх негативних факторів, спричинених діяльністю людини. Буферні зони є зовнішнім оточенням природних ядер, їх захисними зонами. Здебільшого це території з регульованим режимом заповідання.

Території відновлення (ренатуралізації) – призначені для відновлення цілісності зв'язків в природних ядрах і екокоридорах. Це можуть бути території з деградованою природною рослинністю, в тому числі і агроценози.

Території природного розвитку призначені для посилення ефективності екомережі. Ними можуть бути розірвані частини екокоридорів, буферні зони, потенційні природні ядра.

Екокоридори (сполучні території) – просторові, витягнуті структури, що зв'язують між собою природні ядра. Вони включають території з різним ступенем природності і заповідності, а також території, що підлягають ренатуралізації, які на різних рівнях просторової організації екомережі забезпечує для природного середовища умови безперервності, системної єдності та функції біокомунікації (*Шеляг-Сосонко, 1999*).

Консервація земель – виведення з господарського обороту (сільськогосподарського або промислового) земель на певний термін для здійснення заходів щодо відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів, а також для встановлення або повернення (відновлення) втраченої екологічної рівноваги у конкретному регіоні.

Ключовими елементами перспективних екомережі виступають території та об'єкти природно-заповідного фонду через низку своїх особливостей:

- як найбільш збережені, непорушені природні комплекси;
- як осередки генетичного, видового, ландшафтного різноманіття;
- як території, в межах яких представлені ендемічні, реліктові та зникаючі види рослин і тварин;
- як найбільш науково досліджені природні території з точки зору репрезентативності, унікальності та значення.

До основних структурних елементів екомережі Тернопільщини відносять: національні елементи екомережі, регіональні елементи екомережі.

До національних елементів екомережі належать:

- національний природний парк “Кременецькі гори”, що займатиме східну ча-

стину Гологоро-Кременецького кряжу;

- природний заповідник “Медобори”, розташований в межах східної частини Товтрової гряди до кордону з Хмельницькою областю;
- національний природний парк “Дністровський каньйон” у межах дністровської долини Тернопільщини.

Регіональні елементи екомережі будуть представлені заповідними зонами РЛП, заказниками:

- Малополіським регіональним ландшафтним парком в межах південної частини фізико-географічної області Малого Полісся;
- лісовим заказником “Суразька дача” на північному заході області;
- Лановецьким регіональним ландшафтним парком в басейні р. Горинь та р. Жирак;
- Залозецьким регіональним ландшафтним парком в басейні р. Серет;
- регіональним ландшафтним парком “Збараські Товтри” в межах центральної частини Товтрової гряди Тернопільщини;
- регіональним ландшафтним парком “Розтоцькі Товтри” в межах північно-західної частини Товтрової гряди Тернопільщини;
- гідрологічним заказником “Серетський ” у середній течії річки Серет;
- регіональним ландшафтним парком “Загребелля” на північно-західній околиці м. Тернополя;
- регіональним ландшафтним парком “Княжий ліс” в околиці м. Тербовля на межиріччі Серету і Гнізни;
- регіональним ландшафтним парком “Середньосеретський” в долині середньої течії р. Серет;
- Яблунівським ботанічним заказником в межах Тернопільського плато;
- регіональним ландшафтним парком “Подільське Надзбруччя” в околиці Скали-Подільської;
- лісовим заказником “Дача Галілея” в межах Гусятинського ландшафтного району;
- регіональним ландшафтним парком “Бережанське горбогір’я” в мальовничому куточку опільських ландшафтів;
- Касперівським ландшафтним заказником у Приністровському ландшафтному районі тощо.

Домінування в екомережі заказників, НПП і РЛП пояснюється тим, що ці категорії заповідних об’єктів найповніше відповідають біоекологічним, ландшафтним і просторовим критеріям створення базових елементів екомережі і вони належно представлені у природно-заповідному фонді.

Природні національні і окремі регіональні ландшафтні парки виступатимуть зв’язуючими елементами регіональної екомережі із сусідніми регіонами. Зокрема, НПП “Кременецькі гори” і РЛП “Вороняки” виступають транскордонними елементами в системі зв’язків Гологоро-Кременецького кряжу з Розточчям і Опіллям. Державний заповідник “Медобори”, РЛП “Розтоцькі Товтри” і РЛП “Збараські Товтри” є контактними елементами в межах Товтрової гряди з Львівською на заході і Хмельницькою областю на сході; НПП “Дністровський каньйон” і РЛП “Подільське Надзбруччя” пов’язують регіональну екомережу з південними районами Хмельницької, північними районами Чернівецької та з північно-східними районами Івано-Франківської області. Перспективний НПП “Опільський” пов’яже опільські ландшафти Тернопільщини з Львівською та Івано-Франківською областями.

Крім того, проектування природних ядер у долинах річок сприятиме впорядкуванню природокористування, виокремленню і підтриманню статусу водоохоронних зон, виконанню річковими долинами основних річок області функції субмеридіональних екокоридорів.

Складовими структурними елементами регіональної екомережі виступають ключові території у складі природного заповідника, двох національних природних парків, заказників загальнодержавного значення з площею збереженого природного ландшафту не менше 500 га, а також екокоридори — смуги лісової, лучної, болотної, степової рослинності по долинах річок, горбогірних вододільних місцевостях субширотної чи субмеридіональної спрямованості шириною від 2 кілометрів.

Географічні підходи до формування природних ядер та екокоридорів у межах Тернопільщини детально висвітлені у працях П. Царика (2002, 2003, 2004, 2005), а перспектива створення ключових та сполучних територій на теренах Поділля обґрунтовано у працях Л. Царика (2007, 2008, 2009). Територіальна організація базових структурних елементів регіональної екомережі основних ландшафтних районів області представлена у табл. 2.84, рис. 2.84.

Виокремлені природні ядра репрезентують всі ландшафтні райони, а, значить, дотриманий один із провідних принципів формування екомережі — створення ключових територій у кожному ландшафтному районі з метою збереження ландшафтного різноманіття.

Серед запропонованих 26 природних ядер 17 можна віднести до категорії реально діючих. У подальшому доцільно чітко визначити їх межі, а також межі буферних зон навколо них. П'ять ядер мають у своїй основі заказники, лісові урочища, однак у найближчій перспективі увійдуть до складу перспективних регіональних ландшафтних парків, заказників, а тому є необхідність посилення їх природоохоронного режиму. Відповідно до функціональних особливостей природних ядер їх поділено на три основні групи: природні ядра національного значення у складі природних заповідників, природних національних парків (3); природні ядра міжрегіонального значення у складі заказників загально-державного значення, що контактують з сусідніми екомережами (6); природні ядра місцевого значення (17). Крім того, кожне природне ядро наділене специфічними ознаками, які визначаються особливостями угруповань, що його складають: ботаніко-зоологічне, ботаніко-ентомологічне, орнітологічно-ботанічне, іхтіологічно-орнітологічне тощо.

Що стосується виокремлення екокоридорів, то в межах екомережі простежуються чотири екокоридори субмеридіонального характеру та три екокоридори субширотно-меридіональні (табл. 2.85). Решта їх представлена незначними ділянками в межах річкових долин, які сполучають окремі природні ядра з базовими екокоридорами або ж слугують додатковими міграційними шляхами для біоти певних ключових територій.

Дністровський і Кременецький екокоридори є складовими частинами відповідних національних екокоридорів – Дністровського та Галицько-Слобожанського. Серетський, Збруцький і Товтровий мають міжрегіональний характер, бо простежуються в сусідніх екомережах. Стрипський екокоридор виконує внутрішньорегіональні функції. В перспективі необхідно провести інвентаризацію екокоридорів, відновлення на окремих відтинках річок водоохоронних зон, відведення в їх межах земель, регламентувати характер природокористування, законодавчо закріпити повноваження місцевих органів влади з питань функціонування екомереж.

Таблиця 2.84

Природні ядра (ключові території) — структурні елементи регіональної екологічної мережі

№ з/п	Назва природного ядра (ключової території)	Ландшафтна приуроченість	Площа, га	Статус в екомережі
1	Малополіське (“Малополіський” РЛП)	Малополіський гаївський ландшафт	500	місцевий
2	Стіжоцько-Ловицьке	Малополіський білокриницький ландшафт	1000	міжрегіональний
3	Кременецьке (НПП Кременецькі гори)	Кременецький ландшафт	1000	національний
4	Веселівсько-Довжоцьке	Кременецький ландшафт	550	місцевий
5	Суразьке	Кременецький ландшафт	1800	міжрегіональний
6	Вороняцьке (РЛП “Вороняки”)	Опільський ландшафт	50*	міжрегіональний
7	Лановецьке (“Горинський” РЛП)	Подільський лановецький ландшафт	300	місцевий
8	Луб’янківське	Подільський лановецький ландшафт	500	місцевий
9	Мильнівське	Мильнівський товтровий ландшафт	400	місцевий
10	Залужанське (РЛП “Збаразькі товтри”)	Збаразький товтровий ландшафт	250	місцевий
11	Стрийовецьке	Збаразький товтровий ландшафт	250	місцевий
12	Медоборське (прир. заповідник “Медобори”)	Красненський товтровий ландшафт	9452	національний
13	Серетсько-Чистилівське	Подільський тернопільський ландшафт	1500	місцевий
14	Семиківсько –Ішківське	Подільський тернопільський ландшафт	250	місцевий
15	Теребовлянське РЛП “Княжий ліс”)	Подільський тернопільський ландшафт	800	місцевий
16	Яблунівське	Подільський гусятинський ландшафт	2000	місцевий
17	Росохацько-Озерянське (ліс. держ. заказник “дача Галілея”)	Подільський гусятинський ландшафт	1500	місцевий
18	Берем’ясько-Шутроминське	Подільський заліщицький ландшафт	100	міжрегіональний
19	Заліщицьке	Подільський заліщицький ландшафт	1000	національний
20	Шупарське	Подільський заліщицький ландшафт	500	місцевий
21	Поточансько-Урманське	Бережанський опільський ландшафт	400	міжрегіональний
22	Комарівське	Бережанський опільський ландшафт	250	місцевий
23	Голицько-Підвисоцьке (РЛП “Бережанське горбогір’я”)	Бережанський опільський ландшафт	500	міжрегіональний
24	Рудниківсько-Довгівське	Бережанський опільський ландшафт	500	місцевий
25	Яргорівсько-Криничанське	Монастирський опільський ландшафт	500	місцевий
26	Савинсько-Пуліковське	Монастирський опільський ландшафт	500	місцевий

* частина природного ядра формуватиметься за межами області

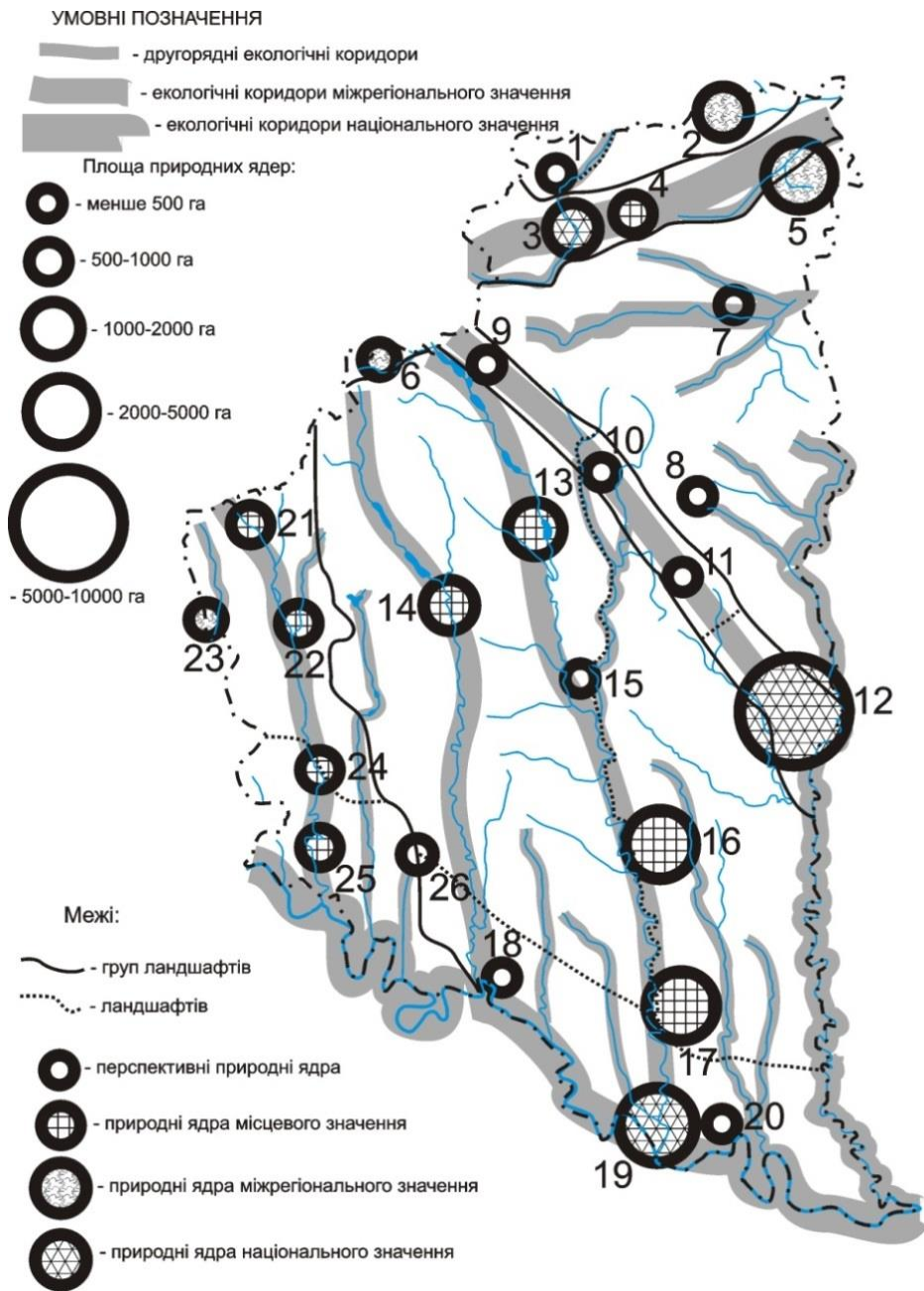

Рис. 2.84. Територіальна організація основних структурних елементів регіональної екомережі (за П. Цариком)

До складу екомережі, крім природних ядер та екокоридорів, входять усі категорії заповідних територій, особливо заказники, регіональні ландшафтні парки, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища з площею не менше 10 га і які пов'язані з головними природними ядрами надійними зв'язками.

Екокоридори (сполучні території) — структурні елементи регіональної екологічної мережі (за П. Цариком, 2005)

№ з/п	Назва екокоридору	географічна приуроченість	протяжність, км	ширина, км	статус в екомережі
1	Опільський	Долина р.Золота Липа	85	4	міжрегіональний
2	Стрипський	Долина р.Стрипа	135	4	міжрегіональний
3	Серетський	Долина р.Серет	218	4	міжрегіональний
4	Збруцький	Долина р.Збруч	244	2	міжрегіональний
5	Дністровський	Долина р.Дністер	215	2	національний
6	Товтровий	Товтровий кряж	100	4	міжрегіональний
7	Кременецький горбогірний	Кременецькі гори	70	4	національний
8	Іквенський	Долина р. Іква	40	2	місцевий
9	Вілійський	Долина р. Вілія	32	2	місцевий
10	Горинський	Долина р. Горинь	50	2	місцевий
11	Гориньківський	Долина р. Горинька	26	2	місцевий
12	Жиракський	Долина р. Жирак	30	2	місцевий
13	Самчацький	Долина р. Самчик	16	2	місцевий
14	Вовчицький	Долина р. Вовчик	19	2	місцевий
15	Гнізненський	Долина р. Гнізна	34	2	місцевий
16	Гніздечнівський	Долина р. Гніздечна	39	2	місцевий
17	Нараївський	Долина р. Нараївка	25	2	місцевий
18	Ценівський	Долина р. Ценів	20	2	місцевий
19	Коропецький	Долина р. Коропець	78	2	місцевий
20	Бариський	Долина р. Бариш	38	2	місцевий
21	Джуринський	Долина р. Джурин	51	2	місцевий
22	Тупський	Долина р. Тупа	44	2	місцевий
23	Нічлавський	Долина р. Нічлава	83	2	місцевий
24	Циганківський	Долина р. Циганка	27	2	місцевий

2.12.2. Короткий опис деяких заповідних територій та об'єктів

Природний заповідник «Медобори». Тернопільська область, Гусятинський, Підволочиський райони. Площа 10455 га. Підпорядкований Державному комітету лісового господарства України. Науковим куратором є Український державний лісотехнічний університет ім. П. С. Погребняка. За схемою фізико-географічного районування територія заповідника відноситься до Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів. Охороняється ділянка Товтр з мальовничими ущелинами і скелями на основній території заповідника. Являє собою витягнуте з півночі на південний схід горбисте пасмо завширшки до 15 км; абсолютна висота 350-430 метрів, відносна висота горбів – 60-80 метрів.

В геолого-геоморфологічному відношенні територія заповідника репрезентує природний горбогірний район Красненських Товтр.

Клімат заповідника помірно-континентальний з чітко вираженими порами року. Середня температура найтеплішого місяця (липня) – 18-19 °С, а найхолоднішого (січня) - 4,5-5,5 °С. Середня річна температура повітря становить 7,4 °С. Для річного ходу характерна перевага опадів за теплий період (квітень - жовтень), коли випадає близько 74-75 % річної норми (443 мм). Особливо дощовими є три літні місяці (253 мм).

Гідромережа представлена малими річками і озерами. На території заповідника бере початок декілька потічків, є озера. Околицею заповідника протікають рр. Збруч і Гнила.

У ґрунтовому покриві переважають сірі лісові ґрунти і їх різновиди.

У рослинному покриві заповідника під лісовими угрупованнями зайнято близько 90 % території. Це широколистяні дубово-грабові, грабово-дубово-ясеневі, грабово-букові, кленово-ясеневі, а також чисті дубові, букові і грабові деревостани. Особливу цінність становлять ділянки степової, лучно-степової та наскельно-степової рослинності з рідкісними формаціями осоки низької, ковил волосистої та пірчатої.

У багатому флористичному складі „Медобор” налічується понад 1000 видів вищих судинних рослин, у тому числі близько 150 рідкісних, ендемічних і реліктових. До Зеленої книги України занесено 7 асоціацій чотирьох лісових формацій та трьох степових формацій. До Червоної книги України занесено 37 видів рослин і 38 видів тварин. До Європейського Червоного списку - 5 видів флори і 8 видів фауни, до списків Бернської конвенції - 14 видів фауни та флори.

З чагарників поширені різні види дерену, шипшини, глоду, з рідкісних – зіновать Блоцького та зіновать Пачоського. У трав'янисто-чагарниковому покриві зростають горицвіт весняний, кадило сарматське, герань темна, цибуля подільська, ясенець білий, юринея вапнякова, шавлія кременецька, а також шиверекія подільська, лілія лісова, скополія карніолійська, цибуля ведмежа, черевички зозулині, любка зеленоцвіта і любка дволиста, занесені до Червоної книги України. Багатий тваринний світ заповідника. Тут зустрічаються понад 2500 видів комах (22 види яких є червонокнижними), 11 земноводних, 7 плазунів, 183 види птахів (14 видів яких занесені до Червоної книги України), 47 видів ссавців (2 види занесені до Червоної книги України), козуля, лось, олень, лисиця, заєць, куниця, борсук та інші.

Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення. Територія заказника – це степова ділянка площею 60 га, що приурочена до південного і південно-західного схилів гори Голиця. Територія заказника витягнута вузькою смугою з північного заходу на південний схід приблизно на 2270 м. Середня ширина заказника 160-240 м, у найширшому місці 400, у найвужчому – 60 м.

У геологічній будові території Голицького заказника беруть участь осадові породи верхнього протерозою, палеозою, мезозою і кайнозою, які залягають на розмитій поверхні кристалічного фундаменту платформи.

За формою існуючого рельєфу територія заказника належить до геоморфологічного підрайону розчленованої височини Опілля. В ландшафті чітко виділяються окремі горби, що утворюють гряди, які спрямовані з північного заходу на південний схід. Схили горбів переважно круті, еродовані.

Територія заказника належить до Західно-Європейської кліматичної провінції з вологим і помірно-теплим кліматом. Тривалість сонячного сяння протягом року становить 1900 год. Середня річна температура повітря становить +6,9 °С. Сума додатніх температур повітря вище 10 °С становить 2400 градусів. Заказник знаходиться в області значного зволоження. Річна кількість опадів становить 596-650 мм.

В ґрунтовому покриві Голицького ботаніко-ентомологічного заказника переважають чорноземи неглибокі карбонатні середньо- і слабозмиті, дерново-карбонатні середньо- і слабозмиті, сірі опідзолені середньозмиті в поєднанні з сильнозмитими.

На території заказника зростає понад 400 видів судинних рослин, з яких 20 видів занесені до Червоної книги України, а саме: анемона розлога, відкашник осотовидний і татарниколистий, вовчі ягоди пахучі, гіпокрепіс чубатий, гніздівка звичайна, жовтозілля Бессера, зозулинці салеповий і шоломоносний, ковила найкрасивіша, коручка темно-червона, лілія лісова, молочай волинський, пальчатокорінник бузи-

новий, сон великий, ясенець білий. Визначено 130 видів комах і 70 видів хребетних тварин.

Лісовий заказник «Дача Галілея» є заповідною територією загальнодержавного значення Розташований в межах Росохацької, Заліссянської, Сосулівської, Улашківської, Заболотівської, Милівецької сільських рад Чортківського району, Озерянської сільської ради Борщівського району, у кв. 29-74 Улашківського лісництва Чортківського держлісгоспу в межах однойменного лісового урочища. Створений відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 28.10.1974 р. № 500. Перебуває у віданні Чортківського держлісгоспу ДЛГО „Тернопільліс”. Площа 1856,0 га. Охороняється унікальний високопродуктивний масив дубових лісів штучного походження з багатьма екзотами. Головними лісоутворюючими породами є дуб звичайний, граб з незначними домішками ясена звичайного, липи серцелистої, черешні, бука. У підліску – ліщина, клен татарський, бруслина бородавчаста. Трав’яний покрив утворюють осока волосиста, осока гірська, яглиця звичайна, маренка запашна, зірочник лісовий, медунка м’якенька, печіночниця звичайна та інші. Зростає багато рідкісних та екзотичних деревних порід: горіх чорний, горіх сірий, горіх маньчжурський, сосна чорна, сосна Веймутова, модрина європейська, модрина японська, ялиця біла. Дача Галілея – місце оселення значної кількості диких тварин: козулі, лисиці, борсука, тхора чорного, лося, підорлика великого; трапляється також пугач, занесений до Червоної книги України. Заказник є взірцем лісорозведення і має ґрунтозахисне та водорегулююче значення; цінна лісонасіннева база.

Серетський гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований в межах заболоченої заплави р. Серет від с. Плотича Тернопільського району до с. Кобзарівка Зборівського району та заплави р. Лопушанка від. с. Городище до с. Носівці Зборівського району. Створений відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 25.02.1980 р. № 132 із змінами, затвердженими постановою Ради Міністрів УРСР від 12.12.1983 р. № 495. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 584 заказник затверджений, як об’єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Площа 1192,0 га.

Охороняються низинні трав’янисті болота, де переважають очеретяні, осокові та очеретяно-осокові угруповання. Згідно із геолого-геоморфологічним районуванням боліт України (*Бачуріна, Брадїс, 1958, 1962; Брадїс, Бачуріна, 1959, 1969; Кузьмичов, 1973 та ін.*) болота розміщені в Подільському районі лісостепової торфоболотної області. Серетські болота розвинулись виключно в заплаві р. Серет і мають в своїй основі водотривкі відклади. Велике значення для утворення цих боліт має наявність ставків, гребель, звужень, пов’язаних з геологічною будовою. Глибина боліт досягає 2-3 метрів. Водно-мінеральне живлення боліт відбувається в основному за рахунок повеневих вод, поверхнево-стічних вод, що стікають з високих берегів і, в меншій мірі, ґрунтових вод.

Болота розміщені у верхів’ї Тернопільського водосховища і є регулятором його водного режиму, притулком і місцем відтворення багатьох видів водноболотних птахів: куликів, очеретянок, мартинів, норців, качок, жайворонків, сов, борівітру, луня болотного та ін.

Серетські болота є важливими місцями нересту, нагулу та зимівлі, місцевих видів риб з невеликими популяціями - вугра річкового, рибця, яльця, в’язя, голованя, умбри, сома, а також карася, коропа, окуня, плотви та інших, відіграють визначальну роль у підтриманні їх популяцій, мають також важливе водорегулююче значення.

Кременецький ботанічний сад. Розташований у м. Кременець. Площа 200,0 га. Затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 17.03.90 р. № 57. Підпорядковано Кременецькій міській раді. Сад створено у 1806 р. при Вищій Волинській гімназії м. Кременця. Його засновником став Діонісій Мак-Клер. Сад закладався на площі 4,5 га і включав парк для відпочинку, розсадники-шкілки, розарій та оранжереї. Для створення експозицій використовувались саджанці з різних парків України, а також Росії, Швеції, Данії, Англії та інших країн Європи. До 1810 р. тут було зібрано 1 662 види екзотичних рослин та більше 600 видів місцевої флори, а площа саду була розширена до 20 га. В цей час ботанічний сад очолював професор ботаніки та зоології Віллібальд Бессер. У 1819 р., коли Вища Волинська гімназія реорганізується у Кременецький ліцей, сад вступає в період розквіту, його колекційний фонд нараховує 12 000 видів і форм рослин. Після закриття ліцею у 1832 р. Кременецький ботанічний сад припиняє свою діяльність як науково-дослідна установа.

У 1950 р. в приміщенні колишнього ліцею відкривається педагогічний інститут. В той же час починаються роботи з інвентаризації рослин саду, розширюється його площа, закладається фруктовий сад, відновлюється робота в оранжереї. У 1969 р. інститут переводиться у м. Тернопіль, старий парк відходить у відання педагогічного училища. Як науково-дослідна установа Кременецький ботанічний сад знов відроджується у 1990 р., коли згідно Постанови Ради Міністрів УРСР він став об'єктом природно-заповідного фонду республіканського значення. На даний час у Кременецькому саду зростають 551 вид та 234 сорти рослин. Колекція деревних і кущових рослин складає 151 вид і форму, трав'янистих судинних рослин природної флори – 150 видів, плодових – 50 видів та 40 сортів, овочево-кормових – 35 видів і 70 сортів, лікарських та пряних – 30 видів та 4 сорти, квітково-декоративних – 80 видів і 120 сортів. Колекція рослин закритого ґрунту складається з 55 видів. В саду зростають 5 ендеміків регіону та 12 видів рослин, занесених до Червоної книги України. В експозиційній зоні передбачається формування наступних ділянок: сад магнолій, витких культур, сірінгарій, альпінарій, розарій, коніфетурум, гірський сад, фітоценозів лісових екосистем, ділянка «Карпати», спеціальні сади.

Регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон» розташований у південній частині Тернопільської області. Південна природна межа регіонального ландшафтного парку (РЛП) проходить по р. Дністер від пд. околиці с. Діброва Монастирського району до с. Окопи (гирло р. Збруч) Борщівського району, з півночі – в більшості автошляхами:

а) в Монастирському районі – від перетину автошляху з Івано-Франківською областю на пд. околиці с. Діброва – по пн.-сх. межі кварталів 83-86 Корецького лісництва – по пд. контуру 79, 65 кварталів цього ж лісництва – до перетину з дорогою на с. Садове;

б) в Бучацькому районі – від перетину дороги на с. Садове далі на села Стінка-Космирин, по контуру 70 кварталу Золото-Потіцького лісництва, потім по пд. межі с. Сновидів – до 80 кварталу Язлівецького лісництва, по північному контуру лісового урочища «Костильники» (80-84 квартали) до перетину з дорогою Золотий Потік - Сокилець, далі полями на північ по дорозі на с. Русилів, по пн. межі 50, 51, 52 кварталів Язлівецького лісництва – на с. Жнибороди вздовж лісу (55, 57, 60, 61, 65 і 66 квартали включно цього ж лісництва), а далі по дорозі на с. Берем'яни (пн. околиця) до перетину з дорогою на с. Сверхківці, Заліщицького р-ну;

в) в Заліщицькому районі – від перетину з дорогою на с. Берем'яни по пд. околиці сіл Сверхківці – Хмелева – Дорогичівка – Шутроминці до 51 кв. Дорогичівського лісництва, по зх. контуру кв. 48 та пн. контуру кв. 49 - дорогою біля південних околиць с. Нирків – Нагіряни – Торське – Глушка до перетину з дорогою на с. Іване-Золоте, далі по дорозі на сс. Бедриківці – Городок – Богданівка – Колоднівка до перетину з дорогою на с. Шупарка – межі з Борщівським районом;

г) в Борщівському районі від межі із Заліщицьким районом по дорозі на сс. Іване-Пусте – Мельниця-Подільська – Дзвинячка – Урожайне – Вигода – пд. околиця с. Окопи – до гирла р. Збруч.

РЛП створений відповідно до рішень виконавчого комітету Тернопільської обласної ради від 30.08.1990 р. № 191 та від 29.11.1990 р. № 273. Основна мета створення: збереження унікальних природних комплексів долини Дністра, проведення наукових досліджень, раціональне використання багатих рекреаційних ресурсів, сприяння підтриманню екологічного балансу в регіоні, пропаганда природоохоронних знань.

Загальна площа 42084 га. Землі РЛП розташовані на території 48 сільських рад, що перебувають у колективній власності та постійному користуванні 39 сільськогосподарських підприємств, Чортківського та Буцацького держлісгоспу, Дністрівської ГЕС, інших користувачів.

Ландшафти представлені каньйоноподібними долинами рік Дністер, Стрипа, Серет, Джурин із прилеглими територіями, дуже розчленованими ярами та балками, які частково покриті лісом.

У долині Дністра та його приток відслонюється потужний комплекс осадових товщ від наймолодших – антропогенових і до найдавніших – силурійських відкладів палеозойської групи. Це унікальна геологічна енциклопедія, що чітко зафіксувала еволюцію земної кори та життя, яке було в морському та континентальному середовищах понад 400 мільйонів років тому. На особливу увагу заслуговують відслонення силурійських і девонських відкладів у Трубчині, Худиківцях, Заліщицках, Іване-Золотому, Устечку та Вістрі. Ці та інші відслонення становлять велику науково-пізнавальну цінність, а окремі мають світове значення.

У рослинному покриві парку переважають дубово ліси з домішками граба, клена, липи, ясена, береста, а окремих місцях - бука, які чергуються із відкритими степовими ділянками на схилах річок та балок із наскальною та лучно-степовою рослинністю. Сьогодні на дністрівських схилах зростає 65 видів рідкісних рослин, у тому числі: занесених до Червоної книги України – 21 вид, до Європейського Червоного списку – 2 види, до списків Бернської конвенції – 2 види, до Переліку рідкісних, і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області – 43 види. В скарбниці каньйону збереглися чимало рідкісних рослин, реліктів та ендеміків. Серед них: ефедра двоколоса, ясенець білий, мигдаль степовий, цибуля круглонога, зіновать подільська, таволга польська, клокичка периста, ковили волосиста, пірчаста, периста та вузьколиста, сони великий і чорніючий та багато інших. В межах парку зустрічаються такі рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, як формації ковил волосистої, вузьколистої та пірчастої, асоціації скельно-дубових лісів. Особливо цінними є природні місця зростання рідкісних видів флори: стінки «Іване-Золотецька», «Заліщицька», «Криве», «Деренівська», «Городок-Костильники», «Зозулинська», «Берем'янська», урочище «Жижва», «Обіжева», «Глоди» та ряд інших.

Поєднання водних, степових та лісових біоценозів при певній захищеності від несприятливих умов середовища (порівняно вищі зимові температури, тепліше вологіше літо, обмеження поривчастих вітрів і т.п.) зумовлює наявність своєрідної фауни хребетних і безхребетних тварин. Дністровський каньйон є найбагатшим у нашому регіоні на видовий склад рідкісних і зникаючих комах. За попередніми даними тут зустрічається понад 50 видів комах, занесених до Червоної книги України. Поміж них красуня-діва, дозорець-імператор, кордулегастер кільчастий, кошеніль польська, пахучий і волохатий стафілін, жук-самітник, вусачі великий, дубовий, західний та мускусний, земляний хрестоносець, махаон, аполлон, мнемозина, бражник мертва голова та багато інших. Серед хребетних видів тварин 25 видів, занесених до Червоної книги України (стерлядь, вирезуб, рибець малий, видра річкова, борсук звичайний, полоз лісовий, кіт лісовий, рись звичайна та інші).

У межах парку зустрічається 11 видів тварин, що охороняються за списками Бернської конвенції. На території парку знаходяться 72 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею понад 1500 га. Найбільш цінними є ботанічні заказники загальнодержавного значення «Жижавський», «Обіжєвський» та «Урочище «Криве», пам'ятки природи загальнодержавного значення – «Урочище «Трубчин», «Урочище «Глоди», «Урочище «Заліщицька діброва» в Шутроминцях».

Місцевість багата пам'ятками історії та культури (431 шт.) та архітектури (72 шт.), сприятливими рекреаційними ресурсами.

На території парку з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлено диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням:

- заповідна зона (зона непорушеного природного ландшафту або спокою, за М. П. Чайковським) – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників; включає прибережну смугу Дністра між селами Стигла – Губин Бучацького, Хмелева – Устечко, Торське – Зелений Гай, Добровляни – Городок, Виноградне-Зозулинці, нижче с. Колодрібка Заліщицького і Колодрібка – Горошова, Устя – Худиківці та Дністрове – Білівці Борщівського районів.

- зона регульованої рекреації – в її межах проводять короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; дозволяється влаштування туристичних маршрутів і екологічних стежок; забороняються прохідні, лісовідновні та головного користування рубки лісу, промислове рибальство й мисливство, будь-яка діяльність, що може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів; в склад зони регульованої рекреації входять ділянки в межах сіл Ямне-Коропець Монастирського району, с. Набережне і околиці с. Сокілець над Стрипою Бучацького, Устечко – Торське, Зелений Гай – Залішки, Зозулинці – Богданівка – Колодрібка Заліщицького, Горошова – Устя, Худиківці – Дністрове, Дзвенигород, Білівці – Окопи Борщівського районів.

- зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; розташована в прибережних частинах рік Дністра, Стрипи і Джурина, а саме: в Борщівському районі – околиці села Окопи; в Бучацькому районі – в зоні Дністра між селами Губин – Берем'яни і в долині ріки Стрипи біля турбази «Лісова»; в Заліщицькому районі – на околиці с. Хмелева, в долині р. Джурина між селами Нирків – Нагір'яни, місто

Заліщики, с. Добровляни, між селами Городок-Виноградне; в Монастириському районі – в межах сіл Коропець-Стигла;

- господарська зона – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища; населені пункти й дороги, що входять у територію парку, повинні утримуватись у взірцевому стані.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

На виконання Законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», рішень Тернопільської обласної ради від 26 липня 2002 року № 32 «Про затвердження Програми формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002-2015 роки», від 27 квітня 2001 року за № 234 «Про програму розвитку туризму в Тернопільській області на 2001-2010 роки», від 21 серпня 2000 року № 176 «Про затвердження Програми (Плану дій) з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки Тернопільської області на 2000-2005 роки», із змінами та доповненнями, затвердженими рішенням Тернопільської обласної ради від 26 липня 2001 року № 31 «Про зміни і доповнення до Програми (Плану дій) з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки Тернопільської області на 2000-2005 роки» на базі РЛП створюється національний природний парк «Дністровський каньйон».

Раївський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва є заповідним об'єктом загальнодержавного значення. Розташований у с. Раї Бережанського району. Постановою Ради Міністрів УРСР від 29.01.1960 р. № 105 парку надано статус об'єкту природно-заповідного фонду. Перебуває у віданні Бережанського державного лісомисливського господарства ДЛГО «Тернопільліс». Площа 20,0 га.

Він займає двадцятигектарну площу на двох схилах, між якими протікає потічок, що бере початок в центральній частині парку. Парк закладений у 1760 році. Спочатку він належав воєводі Снівському. З 1816 року землі, парк, мисливський палац перейшли до графа Потоцького. В цей період мисливський палац перебудовується у класичному стилі і розробляється новий проект парку. Парк засновується у ландшафтному стилі. Парк розбили з розрахунком, щоб з палацу відкривалась чудова панорама казкового ландшафту і щоб він проглядався зі всіх сторін. В парку були створені два ставки, острів і водоспад, завезені античні скульптури. Тут були зібрані багаті колекції деревно-чагарникової рослинності з різних країн світу.

У 1816 році у парку нараховувалось понад 370 видів форм дерев, кущів, ліан. Зараз у парку є три джерела, які живлять чотири ставки.

У роки війни (1941-45) та повоєнні роки палац і парк були дуже пошкоджені й первісне планування парку не збереглося. Під час першої та другої світових війн багато рідкісних дерев (магнолія, гінкго, тюльпанне дерево, олеандр, мирта, кипарис) було знищено. У 1952 році парк був відновлений, а з 1970 року почалися роботи з реконструкції старого парку.

Зараз у парку нараховується 56 видів, форм дерев і кущів. Увагу заслуговують групові посадки вікових дерев модрина європейської, сосен Веймутова та чорної, бука лісового форми пурпуролистої, дуба звичайного, гірकोкаштана звичайного, клена гостролистого, липи широколистої.

Гордістю парку був старожил – 850-річний дуб Богдана Хмельницького, який уже всох (охороняється місце зростання дуба).

У старому парку було підсаджено дерева катальпи чудової, тюльпанового дерева, туї західної форми пірамідальної (плодоносить), різноманітних декоративних кущів, які красиво цвітуть.

Хоростківський дендрологічний парк. Парк засновано у 1972 році завдяки зусиллям вченого, агронома-садівника, дендролога Василя Григоровича Корчемного. Постановою Ради Міністрів УРСР від 22.07.1983 р. № 311 надано статус дендрологічного парку республіканського значення, постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 584 затверджений, як об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Перебуває у віданні Подільської дослідної станції Тернопільського інституту АПВ. Площа 18,0 га.

Знаходиться він на східній околиці містечка Хоросткова Гусятинського району Тернопільської області. Будівництво дендропарку, який займає 18 гектарів, було довготривалим. Вдосконалювалась композиція його північної частини, вирощувались і акліматизувались нові види дерев і чагарників. У колекції дендропарку – понад 1500 різних видів, різновидів і форм екзотичних, реліктових, оранжерейних дерев і чагарників, представників трав'янистої флори з усіх континентів. Тут зростають береза Клокова, шафран Гейфеля, вовчі ягоди пахучі, модрина польська, сосна кедрова європейська, сосна Станкевича, бузок східнокарпатський, тамариск стрункий, тис ягідний, валеріана дводомна – види, занесені до Червоної книги України, гінго дволопатева, метасеквоя, секвоядендрон, магнолії, павлонія, аралія маньчжурська, лимонник китайський, різні види платана, бука, дуба, ясена, акації, клена.

В основу композиції парку були покладені два стилі паркобудівництва: регулярний і ландшафтний, – тому він фактично складається з двох частин.

Перша частина парку сформована у регулярному стилі. Яскраво вираженим центром її є великий партер – декоративна композиція на горизонтальній площині, де розміщені газони, квітники, клумби, біогрупи дерев і кущів, малі форми скульптури, лавки. Друга частина парку, яка займає 70 % території, скомпонована у ландшафтному стилі. Тут сформовано мальовничі рослинні композиції (реліктовий сад, «Слісейські поля», «Ясна Поляна», бузковий гай, папоротевий гайок та ін.), на фоні широких галявин та звивиста мережа доріжок.

Сьогодні в дендропарку продовжується робота по дальшому поповненню колекцій, створено інтродукційний розсадник, створюється колекційно-методичний сад нових і малопоширених ягідних, плодкових, в тому числі і лікарських культур, широко ведеться наукова діяльність, здійснюється еколого-освітня робота серед населення з метою поширення екологічних та природоохоронних знань.

Хоростківський дендропарк є базою наукових досліджень по розробці наукових основ збереження, відтворення і використання деревних рослинних ресурсів, особливо цінних дендрологічних об'єктів та навчання студентів вузів, технікумів, учнів ліцеїв, училищ, шкіл, слухачів курсів підвищення кваліфікації, тощо.

Унікальна пам'ятка неживої природи – **Дністровський розріз силуру у Трубчині** Борщівського району. Тут відслонюється найбільш типова середня частина

шарів силурійської системи. Ці відслонення являють собою прямовисні кам'яні стовпи, стіни та звисаючі мальовничі скелі. Ніде в Україні силур не виступає в такій повноті, ніде так не насичений викопними рештками організмів, як у Трубчині, Дністрововому, Худиківцях і Пилипчому. Багата й різноманітна фауна, яка збереглася в силурі в басейні Дністра, дала змогу виділити всі яруси західноєвропейської геологічної шкали.

Пам'ятка природи печера Озерна (Голубі озера). Розташована вона поблизу с. Стрільківці, що за 10 кілометрів від районного центру Борщова. Довжина досліджених її порожнин становить понад 140 кілометрів. Площа, в надрах якої знаходиться печера, більше 100 га. Озерну відкрили місцеві жителі в 40-х роках, а з 1963 року вона досліджується тернопільськими спелеологами. Ця печера – єдина на Поділлі – має підземні озера. Їх чисті плеса займають близько третини усієї її площі. Температура води в Озерній на дев'ять градусів вище нуля, повітря на 12 градусів, відносна вологість – у межах 80-100 %.

Входом до Озерної служить вертикальний колодязь, який на півтораметровій глибині переходить у вузьку похилу нору. І щоб потрапити в лабіринти печери – справжню підземну казку, перші 15-20 метрів треба проповзти по мокрій глині, далі вже починаються сухі та просторі коридори. У вхідній залі – галереї, довжина якої 100 метрів, ширина 15, висота – до чотирьох метрів. Площа цієї зали перевищує 1000 квадратних метрів. Від вхідної зали починається мереживо ходів, галерей, щілин Озерної.

На сотні метрів простягаються в печері підземні озера і канали, які можна подолати лише на човні або по стінках вузьких кам'янистих щілин над ними. Рівень води у цих водоймах залежить від кількості випадання опадів, а загальний її об'єм становить понад 100 тис. м³. Глибина окремих водоймищ – близько 2 метрів, вода в них слабомінералізована, сульфатно-магнієво-кальцієва.

Печера Озерна – цінний об'єкт карстознавства, геологічних та гідрологічних досліджень. Вона потребує особливої охорони ще й тому, що її водоносний горизонт, спільний із джерелами питтєвої води навколишніх сіл, відкритий. Отже, при відвіданні печери треба суворо дотриматись вимог санітарії.

Гідрологічна пам'ятка природи «Вікнини» – природні озерця, заповідний об'єкт місцевого значення. Розташовані на східній околиці с. Вікно Гусятинського району. Оголошені об'єктом природно-заповідного фонду рішенням виконавчого комітету Тернопільської обласної ради від 20.12.1968 р. № 870. Пам'ятка природи перебуває у віданні селянської спілки ім. Франка Гусятинського району. Площа 0,02 га. Охороняються два природні озерця карстового походження. Одне озерце впорядковане, використовується для освячення води під час релігійних обрядів.

Література

1. Андриєнко Т. Л., Плюта П. Г., Прядко Е. И., Каркуцєв Г. Н. Социально-экологическая значимость природных заповедных территорий Украины. – К.: Наукова думка, 1991. – 160 с.
2. Андриєнко Т. Л., Онищенко В. А., Клєстов М. Л., Прядко О. І., Арап Р. Я. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації (під ред. д.б.н., проф. Т. Л. Андриєнко). – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
3. Барна М. М., Царик Л. П., Черняк В. М. та ін. Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення. – Тернопіль: Лілея, 1997. – 64 с.
4. Борейко В. Е. История заповедного дела в Украине. – К.: КЭКЦ, 2002. – 270 с.
5. Брусак В. П. Історія і сучасний стан вивчення ландшафтного різноманіття Подільських Товтр і

- природного заповідника «Медобори» / В. Брусак // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. [Збірник наукових праць]. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 143-154.
6. *Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття*. – К., 1988. – 52 с.
 7. *Голубець М. А.* Біотична різноманітність і наукові підходи до її збереження. – Львів: Ліга-Прес, 2003. – 33 с.
 8. *Гродзинський М. Д., Цищенко П. Г.* Ландшафтне різноманіття як компонента сталого розвитку // Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ, 2001. – С. 243-263.
 9. *Гулько С. І., Царик Л. П.* Про оптимізацію територіальної структури природоохоронних об'єктів Тернопільської області // Матеріали четвертої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету. – Тернопіль, 1994. – С. 24-26.
 10. *Заверуха Б. В.* Реліктові і ендемічні рослини Кременецьких гір та необхідність їх охорони // Охороняйте рідну природу. – К., 1964.
 11. *Зажицькі К.* Подільські дослідження Владислава Шафера // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття: Зб. наук. пр. – Гримайлів, 2003. – С. 41-44.
 12. *Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 200-2015 роки»*. – К., 2000. – 27 с.
 13. *Заповідники СРСР: Заповідники України и Молдавии / Ред. В. Е. Соколов, Е. Е. Сырочковский*. – М.: Мысль, 1987. – 272 с.
 14. *Заповідна справа в Україні на межі тисячоліття*: Матер. Всеукр. конф. – Канів, 1999.
 15. *Заповідна справа в Україні*: Навч. посіб. / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. – К.: 2003. – 306 с.
 16. *Заповідне Поділля. Краєзнавчі нариси / за ред. Денисика Г. І.* – Вінниця: Тезис, 2000. – 104 с.
 17. *Заповідні екосистеми Карпат. [С. Стойко та ін.]* – Львів: Світ, 1991. – 248 с.
 18. *Заповідні перлини Хмельниччини / Ред. Т. Л. Андрієнко*. – Хмельницький: ПАВФ «Інтрада», 2006. – 220 с.
 19. *Кагало О. О.* Шляхи оптимізації природно-заповідного фонду Поділля у зв'язку з формуванням екомережі України // Матеріали Українсько-Польської міжнародної конференції «Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття». – Гримайлів, 2002. – С. 17-18.
 20. *Ковальчук І. П., Іванов Є. А., Свідерко І. Б.* Природно-заповідний фонд Львівської області: сучасний стан, зміни, оптимізація // Наукові записки Вінницького ДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця: Тезис, 2004. – Вип.8. – С. 5-15.
 21. *Копійковський П. Ф., П'ятківський І. О.* Природні території та об'єкти з особливим статусом охорони // Матеріали міжнародної наукової конференції «Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці». – Тернопіль, 1999. – С. 121-127.
 22. *Корчемний В. Г.* Хоростківський дендропарк. – Львів: Каменяр, 1988. – 38 с.
 23. *Кукурудза С. І.* Регіональні ландшафтні парки як ефективний засіб збереження біотичного різноманіття та культурно-історичної спадщини // Наук. зап. ТДПУ. Сер.: Геогр. – Тернопіль. – № 2. – Ч. 2. – 2004. – С. 241-246.
 24. *Куковиця Г. С.* Степова рослинність Дністровського каньйону та Товтрового кряжу на Поділлі та їх флористичні особливості // Український ботанічний журнал, 1973. – Т. 30. – № 2.
 25. *Лучаковський Б.* Заповідники та пам'ятники природи на землях, де живе український народ. – «Неділя», 9 червня, 1935.
 26. *Маринич А. М., Петренко О. Н.* Проблеми формування екосети в трансграничних регіонах України с Россией, Беларусью и Молдовой в связи с ландшафтными особенностями // Трансграничные проблемы стран СНГ. – М.: Опус, 2003. – С. 49-54.
 27. *Менеджмент екосистем природно-заповідних територій: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю створення НПП «Подільські Товтри» (Кам'янець-Подільський, 15-17 травня 2006 р.)*. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006. – 272 с.
 28. *Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області*. – Тернопіль: Облполіграфвидав, 1985. – 25 с.
 29. *Міждержавні природно-заповідні території / За загальною ред. Т. Л. Андрієнко*. – Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. – Київ, 1998. – 132 с.

30. *Мовчан Я. І., Шеляг-Сосонко Ю. Р., Попович С. Ю.* Розбудова екомережі України. – К.: Зелений світ, 1999. – 127 с.
31. *Олійр Г. І.* Природний заповідник «Медобори» як осередок збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, історико-культурної спадщини на Західному Поділлі // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття: Зб. наук. пр. – Гримайлів, 2003. – С. 17-28.
32. *Охорона і менеджмент* об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Матер. міжн. наук.-практ. конф. – Гримайлів-Тернопіль: «Джура», 2008. – 400 с.
33. *Перспективная сеть* заповедных объектов Украины / Под ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 269.
34. *Питуляк М. Р., Питуляк М. В.* З історії розвитку охорони природи на Тернопільщині // Історія Української географії. – Тернопіль, 2000. – №1. – С. 75-82.
35. *Подобівський С. С.* Охорона природи і екологічне становище на території Кременецьких гір // Матер. наук. конф. «Екологічна ситуація в Тернопільській області, її аналіз та перспектива вирішення» (Тернопіль, 27-28 квітня 1994 р.) – Тернопіль: ГТНЦ Збручечкологія, 1994. – С. 77-82.
36. *Попович С. Ю.* Природно-заповідна справа: Навч. посіб. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
37. *Природно-заповідний фонд* України – минуле, сьогодні, майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, посвяченої 20- річчю природного заповідника «Медобори» (снт. Гримайлів, 26-28 травня 2010 р.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 944 с.
38. *Природний заповідник «Медобори».* – Тернопіль: Лілея, 2001.
39. *Природные национальные парки* Украины. [П. Т. Яценко, Е. М. Гребенюк, Л. А. Тасенкевич и др.]. – Львов: Вища школа, 1988. – 199 с.
40. *Проблеми екології рідного краю.* Навч. матер. (ред. Царик Л. П.). – Тернопіль, 1993. – 156 с.
41. *Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу* Західного Поділля. Тези доповідей наукової конференції (Тернопіль, 13-14 червня 1990р.). – Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 1990: Ч.1. – 134 с.; Ч.2. – 134 с.
42. *Програма охорони довкілля,* раціонального використання ресурсів та забезпечення екологічної безпеки Тернопільської області на 2000-2005 роки. – Тернопіль, 2000. – 52 с.
43. *Програма формування* регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002-2015 роки. – Тернопіль, 2001. – 15 с.
44. *П'ятківський І. О.* Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду та перспективи її розвитку в Тернопільській області // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Зб. наук. пр. – Гримайлів, 2003. – С. 87-94.
45. *Реєстр державних заказників* республіканського і місцевого значення Тернопільської області. – Тернопіль, 1980. – 8 с.
46. *Реєстр заповідних об'єктів* Тернопільської області. – Тернопіль, 1977. – 65 с.
47. *Реєстр пам'яток природи* Тернопільської області. – Тернопіль, 1972. – 28 с.
48. *Розбудова екомережі* України / Під наук. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Програма розвитку ООН (UNDP), 1999. – 127 с.
49. *Роль природно-заповідних територій* Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття // Матеріали українсько-польської наукової конференції. – Гримайлів, 2003. – 567 с.
50. *Рослинний світ* Тернопільського плато та його охорона / С. В. Зелінка, Р. Л. Яворівський, Н. В. Мшанецька // Укр. наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: 1998. – С. 203-207.
51. *Свинко Й. М.* Геологічні пам'ятки Західного Поділля та необхідність їх охорони // Охорона природи та використання природних ресурсів УРСР. – К., 1970. – С. 42-45.
52. *Свинко Й. М.* Сторінки геологічного минулого рідного краю. Тернопіль – 1991. – 46 с.
53. *Свинко Й. М., Волік О. В.* Травертинові скелі – невід'ємна складова регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон» // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль. – № 2. – Ч. 1. – 2004. – С. 73-77.
54. *Свинко Й. М., Черняк В. М., Дем'янчук П. М.* Про створення Голицького державного заповідника // Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці: Матер. міжн. наук. конф. – Тернопіль, 1999. – С. 86-87.
55. *Система категорій* природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т. Л. Андрієнко, В. А. Онищенко, М. Л. Клестов та ін.; під ред. д.б.н., проф. Т. Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.

56. *Стан флори* на окремих об'єктах природно-заповідного фонду лівобережної частини Дністра в зоні регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон». [Рукопис]. – Тернопіль: Медап, 1997. – 121 с.
57. *Стойко С.* Завдання заповідних ландшафтів щодо збереження природної, історичної та культурної спадщини в Україні / С. Стойко // Вісник Львівського ун-ту. Серія географія – Львів: видавництво ЛНУ, 2000. – Вип. 26. – С. 65-70.
58. *Стратегія і тактика* природоохоронної діяльності лісового заповідника (на прикладі природного заповідника «Медобори» / За ред. Криницького Г. Т.. – Львів: Сполох 2006. – 408 с.
59. *Суражська лісова дача.* – Львів: Каменярь, 1973. – 128 с.
60. *Талпош В. С.* Рідкісні та зникаючі хребетні західних областей України. Види занесені до Червоної книги України – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 136 с.
61. *Третяк П. Р.* Проблеми та засади системної організації екологічної мережі (на прикладі західних областей України)к // Матер. міжн. наук.-практ. конф. [Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі.] (м. Рахів, 11-13 листопада 2008). Ред. колег: Гамор Ф. Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2008. – С. 416-419.
62. *Формування* регіональних схем екомережі. Методичні рекомендації [Т. Андрієнко-Малюк, Л. Вакаренко, С. Гребенюк та ін.]. – К.: НАН України, 2004, – 76 с.
63. *Царик Л. П.* Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 320 с.
64. *Царик Л. П.* Голицький ботаніко-ентомологічний заказник: чвертьвіковий період наукових досліджень // Історія української географії. – Тернопіль, 2004. – № 2. – С. 41-43.
65. *Царик Л. П.* Європейські природоохоронні домовленості і їх реалізація в Україні.// Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2007. – № 1. – С. 155-160.
66. *Царик Л. П.* Історичне наступництво природодослідження і природозаповідання на теренах Західного Поділля // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2001. – № 1. – С 8-14.
67. *Царик Л. П.* Мережа природоохоронних об'єктів і територій Поділля: стан, проблеми, перспективи // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2006. – № 1. – С. 135-142.
68. *Царик Л. П.* Роль і функціональне значення екомережі Поділля // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі: Матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 11-13 листопада 2008). – Рахів, 2008. – С. 434-439.
69. *Царик Л. П.* Природні заповідні території: Навч. посіб. Вид. 2-ге доп. і перероб. – Тернопіль, 2001. – 78 с.
70. *Царик Л. П.* Природні національні та регіональні ландшафтні парки як складові елементи природоохоронного та рекреаційного комплексів Тернопілля // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія, 2004. – № 3. – С. 176-181.
71. *Царик Л. П.* Територіальна організація заповідної мережі ландшафтних районів Поділля: підходи до її просторово-функціональної оптимізації // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2008. – № 2. – С. 183-188.
72. *Царик Л. П.* Формування і розвиток природоохоронних територій Поділля: історична ретроспектива.// Історія української географії. – Тернопіль, 2006. – Випуск 2 (14). – С. 58 – 66.
73. *Царик Л. П., Царик П. Л.* Території та об'єкти природно-заповідного фонду у функціональній структурі перспективної екомережі Поділля// Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Вип. 9 у 5-ти томах. – Кам'янець-Подільський: КПНУ, 2010. – Т. 2. – С. 128-138.
74. *Царик П. Л.* Динаміка територіальної організації територій і об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області // Наук. зап. ТДПУ. Сер.: Геогр. – Тернопіль, 2001. – № 2. – С. 112-120.
75. *Царик П.Л.* З історії природодослідження і природозаповідання на Тернопіллі з кінця ХІХ до початку ХХ століть // Історія української географії та картографії: проблеми і перспективи: Матер. другої всеукр. наук. конф. – Тернопіль, 2000. – С. 72-75.
76. *Царик П.* Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку «Княжий ліс» // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2009. – № 1. – С. 185-191.
77. *Царик П. Л.* Проблемні підходи щодо природозаповідання (на прикладі загальнозоологічних заказників). // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2008. – № 2. – С. 183-188.
78. *Царик П. Л.* Регіональна екологічна мережа: географічні аспекти формування і розвитку. – Тернопіль, 2005. – 172 с.

79. *Царик П. Л.* Репрезентативність та приуроченість територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області // *Наук. зап. ТДПУ. Сер.: Геогр.* – Тернопіль, 2000. – № 1. – С. 98-103.
80. *Царик П. Л.* Роль ботанічних пам'яток природи у збереженні біорізноманіття (на прикладі Тернопільської області) // *Наук.і зап. ТДПУ. Сер.: Геог.* – Тернопіль, 1999. – № 1. – С. 176-180.
81. *Царик П. Л., Царик Л. П.* Функціональна роль Товтрового кряжу і державного природного заповідника «Медобори» у національній та регіональній екомережах // *Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Матер. міжн. наук.-практ. конф. (смт. Гримайлів, 21-23 травня 2008 р.)*. – Гримайлів-Тернопіль: Джура, 2008. – С. 318-324.
82. *Царик П. Л., Царик Л. П.* Історія розвитку та динаміка структури природно-заповідного фонду Тернопільської області // *Наук.і зап. ТДПУ. Сер.: Геогр.* – Тернопіль, 1999. – № 2. – С. 15-19.
83. *Чайковський М., Сліпченко І.* Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області // *Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття*. Зб. наук. пр. – Гримайлів, 2003. – С. 115-122.
84. *Чайковський М. П.* Дністровський каньйон. – Львів: Каменяр, 1981. – 76 с.
85. *Чайковський М. П.* Пам'ятки природи Тернопільщини. – Львів: Каменяр. – 1977. – 79 с.
86. *Чайковський М. П.* Природно-заповідний фонд області (фактори негативного впливу на біорізноманіття; структура, біодинаміка розвитку) // *Екологічна ситуація в Тернопільській області, її аналіз та перспектива вирішення: Матер. наук. конф.* – Тернопіль, 1994. – С. 72-77.
87. *Чайковський М.П., Каразій І.* Кременецькі гори – унікальний музей під відкритим небом пам'яток живої і неживої природи, історії, культури, архітектури // *Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці: Матер. міжн. наук. конф.* – Тернопіль, 1999. – С. 87-88.
88. *Чайковський М. П., Сінгалевиц О. В.* Проект національного ландшафтного парку «Дністровський каньйон» як природоохоронної, рекреаційної і культурноосвітньої системи світового значення // *Матеріали національної наукової конференції присвяченою 150-річчю від дня народження Івана Верхратського.* – Тернопіль, 1996. – С. 29-30.
89. *Чайковський М. П., Сінгалевиц О. В.* Дністровський каньйон // *Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників: Матер. наук.-практ. конф.*– Гримайлів, 1995. – С. 256-258.
90. *Черняк В., Качура Л.* Більче-Золотецький парк загальнодержавного значення – цінний об'єкт еколого-географічної освіти, виховання, просвітництва у Тернопільській області України // *Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія.* – Тернопіль. – № 2. – Ч.2. – 2004. – С. 261-264.
91. *Черняк В., Павлишин І.* Заліщицький парк – цінна пам'ятка садово-паркового мистецтва в Тернопільській області // *Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття*. Зб. наук. пр. – Гримайлів, 2003. – С. 411-414.
92. *Черняк В. М.* Старовинні парки садово-паркового мистецтва Тернопільщини – національне багатство України // *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник.* – Тернопіль, 1997. – С. 181-187.
93. *Черняк В. М., Синиця Г. Б.* Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 224 с.
94. *Шеляг-Сосонко Ю. Р., Гродзинский М. Д., Романенко В. Д.* Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. – Киев: Фитосоцицентр, 2004. – 144 с.
95. *Gajewski W.* Szczałki flory pierwotnej w jarze Dniestru. *Ochrona Przyrody*, r.11, Krakow, 1931.
96. *Szafer W.* Las I step na zachodniem Podolu. – Krakow, 1935. – 119 s.
97. *Szafer W.* Pamiatka pienicka // *Sylwan*, №30, 1912, S. 361-366.
98. *Szafer W.* Rezerwaty Lesny w Szutromincach na Podolu. // *Ochrona Przyrody*, №16, 1936, S. 10-22.
99. *Wierdak Sz.* O rzadkich roslinach z Opola // *Kosmos A.* – 1923. – 48. – S. 245-253.
100. *Wierdak Sz.:* Uwagi o ochronie przyrody w poludniowych Miodoborach. *Ochrona Przyrody*, r.10, Krakow 1930.